

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
Факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
імені проф. В.Ф.Доценка
Кафедра туристичного та готельного бізнесу

«До захисту в ЕК»

Декан факультету

_____ Віта ЦИРУЛЬНІКОВА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

«___» _____ 2025 р.

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ Ірина МЕЛЬНИК

(підпис)

(ім'я та прізвище)

«___» _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА

зі спеціальності _____ 242 «Туризм і рекреація»
(код та назва спеціальності)

освітньо-професійної програми «Туризм і рекреація»

на тему: «Розвиток туризму на основі природного потенціалу Хмельницької області» _____

Виконав: здобувач 2 курсу, групи ТУ-2-4М

Миколаєнко Віталій Сергійович

(прізвище, ім'я, по батькові повністю)

(підпис)

Керівник Баєв Вадим Вікторович

(прізвище, ім'я та по батькові повністю)

(підпис)

Рецензент Михайло ЛПЦИНСЬКИЙ

(ім'я та прізвище)

(підпис)

Я як здобувач Національного університету харчових технологій розумію і підтримую політику університету з академічної доброчесності. Я не надавав і не одержував недозволеної допомоги під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Здобувач _____
(підпис)

Київ – 2025 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Факультет готельного-ресторанного та туристичного бізнесу

імені проф. В.Ф.Доценка

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Освітній ступінь магістр

Спеціальність 242 «Туризм і рекреація»

(код і назва)

Освітньо-професійна програма Туризм і рекреація

(назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри туристичного та
готельного бізнесу

Ірина МЕЛЬНИК

“ ” 2025 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА

Миколаєнку Віталію Сергійовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Розвиток туризму на основі природного потенціалу
Хмельницької області»

керівник роботи Баєв Вадим Вікторович, к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «27» жовтня 2025 року № 881-
КС

2. Строк подання здобувачем роботи _____

3. Вихідні дані до роботи наукова, фахова література, інформаційні джерела з
даними досліджуваних територій, статистична звітність по регіону

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ
ТУРИЗМУ НА ОСНОВІ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРИРОДНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ
ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

5. Перелік графічного матеріалу: рисунків – 4, таблиць – 20, додатків –

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
I	Басв В.В., к.е.н., доц.		
II	Басв В.В., к.е.н., доц.		
III	Басв В.В., к.е.н., доц.		

7. Дата видачі завдання 3 жовтня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір і затвердження теми роботи	02.09.2025-16.09.2025 рр.	
2	Оформлення і затвердження завдання на роботу	17.09.2025-30.09.2025 рр.	
3	Вступ РОЗДІЛ 1	01.10.2025-14.10.2025 рр.	
4	РОЗДІЛ 2	15.10.2025-28.10.2025 рр.	
5	РОЗДІЛ 3	29.10.2025-17.11.2025 рр.	
6	Висновки та пропозиції. Список використаних джерел.	18.11.2025-26.11.2025 рр.	
7	Оформлення роботи за структурою, представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі та попередній захист у комісії	27.11.2025-03.12.2025 рр.	
8	Доопрацювання, оформлення, друкування, підготовка матеріалів до захисту	04.12.2025-08.12.2025 рр.	
9	Представлення готової зшитої кваліфікаційної роботи на кафедрі	10.12.2025 р.	
10	Захист кваліфікаційної роботи в ЕК	16.12.2025 р.	

Здобувач

(підпис)

Миколасенко В.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Басв В.В.

(прізвище та ініціали)

РЕЗЮМЕ

Кваліфікаційна робота складається з 93 сторінок. Кількість розділів – 3, рисунків – 4, таблиць – 2, формул – 0, додатків – .

Об'єктом дослідження є процес розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Хмельницької області.

Предметом кваліфікаційної роботи є теоретико-методологічні та практичні аспекти забезпечення реалізації перспектив розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Хмельницької області.

Метою кваліфікаційної роботи є розробка пропозицій щодо перспектив розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Хмельницької області.

У I розділі розкрито теоретико-методичні аспекти дослідження розвитку туризму на основі природного потенціалу

У II розділі проведено аналіз природного ресурсного потенціалу Хмельницької області для розвитку туризму

У III розділі обґрунтовано шляхи підвищення ефективності використання природного потенціалу у туристичній діяльності Хмельницької області

Ключові слова: туризм, туристичний потенціал, туристичні ресурси, програма розвитку, Хмельницька область.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ОСНОВІ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	10
1.1. Теоретичні засади визначення сутності туристичного потенціалу	10
1.2. Поняття природного туристичного потенціалу	13
1.3. Використання природного потенціалу у туристичній діяльності	24
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРИРОДНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	29
2.1. Аналіз ресурсного потенціалу Хмельницької області	39
2.2. Аналіз розвитку ринку туристичних послуг Хмельницької області	51
2.3. Аналіз розвитку туристської інфраструктури Хмельницької області	62
Висновки до розділу 2	
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	66
3.1. Пропозиції щодо нарощування та раціонального використання ресурсного потенціалу розвитку туризму Хмельницької області	66
3.2. Обґрунтування перспективних спеціалізацій туристично-рекреаційної діяльності та формування туристично-рекреаційних центрів у Хмельницькій області	81
Висновки до розділу 3	
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується глибокими трансформаційними процесами, які охоплюють усі сфери господарської діяльності, включаючи туризм як стратегічно важливу галузь національної економіки. Туризм є не лише джерелом валютних надходжень і зайнятості, але й важливим чинником регіонального розвитку, інвестиційної привабливості та міжнародного іміджу держави. У цьому контексті особливої ваги набуває питання раціонального використання і нарощування ресурсного потенціалу туристично-рекреаційної сфери, що забезпечує основу для сталого розвитку територій.

Хмельницька область має значні передумови для активізації туристичної діяльності завдяки вигідному географічному положенню, сприятливому природному середовищу, багатій історико-культурній спадщині та розвинутим народним традиціям Поділля. На її території поєднуються унікальні природні комплекси – Подільські Товтри, долина Дністра, ліси Малого Полісся, а також архітектурно-історичні об'єкти європейського значення – Кам'янець-Подільська фортеця, стародавні храми, заповідники й музеї просто неба. Таке поєднання створює широкі можливості для розвитку різних видів туризму – історико-культурного, екологічного, рекреаційного, санаторно-курортного, гастрономічного та подієвого.

Водночас аналіз сучасного стану туристичної сфери Хмельницької області засвідчує наявність низки системних проблем: нерівномірний розвиток туристичної інфраструктури, обмежена інвестиційна активність, недостатня кількість сучасних об'єктів розміщення, слабка популяризація внутрішнього туризму та неузгодженість дій між суб'єктами туристичного ринку. Значна частина природних і культурних ресурсів залишається невикористаною або використовується нераціонально, що обмежує потенціал регіону у сфері зайнятості та надходжень до місцевих бюджетів.

У сучасних умовах відновлення економіки після кризових явищ, зумовлених воєнними подіями, питання оптимізації та екологізації використання природно-рекреаційних ресурсів набуває особливої актуальності. Сталий розвиток туризму вимагає системного підходу до планування територій, упровадження інноваційних технологій управління, цифровізації туристичних сервісів і забезпечення збалансованого співіснування економічних та екологічних інтересів.

Актуальність теми зумовлена також необхідністю розроблення моделі комплексного управління ресурсним потенціалом туристично-рекреаційної діяльності, що передбачає гармонійне поєднання природних, історико-культурних, соціальних та інфраструктурних складових. У центрі цієї моделі – формування нової територіальної організації туризму Хмельниччини, створення конкурентоспроможних рекреаційних центрів і кластерів, залучення приватних інвестицій, розвиток зеленого та медичного туризму.

Таким чином, дослідження напрямів нарощування та раціонального використання ресурсного потенціалу розвитку туризму Хмельницької області є вкрай актуальним у науковому, практичному та соціально-економічному вимірах. Воно сприятиме формуванню ефективної регіональної політики у сфері туризму, підвищенню рівня життя населення, розширенню зайнятості, розвитку територіальних громад і посиленню міжнародного іміджу області як екологічно безпечної, історично багатой та гостинної дестинації України.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо перспектив розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Хмельницької області. На основі цього поставлено такі задачі:

- обґрунтовано теоретичні засади визначення сутності туристичного потенціалу;
- розкрито поняття природного туристичного потенціалу;
- запропоновано використання природного потенціалу у туристичній діяльності;

- проведено аналіз ресурсного потенціалу Хмельницької області;
- проведено аналіз розвитку ринку туристичних послуг Хмельницької області;
- здійснено аналіз розвитку туристської інфраструктури Хмельницької області;
- розроблено пропозиції щодо нарощування та раціонального використання ресурсного потенціалу розвитку туризму Хмельницької області;
- запропоновано обґрунтування перспективних спеціалізацій туристично-рекреаційної діяльності та формування туристично-рекреаційних центрів у Хмельницькій області.

Об’єктом дослідження є процес розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Хмельницької області.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти забезпечення реалізації перспектив розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Хмельницької області.

Інформаційну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані Державної служби статистики України (профільних Міністерств та агенств тощо), а також дані, отримані від підприємства для виконання кваліфікаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у обґрунтуванні пропозицій щодо нарощування та раціонального використання ресурсного потенціалу розвитку туризму Хмельницької області.

Практичне значення одержаних результатів. Запропоновані автором обґрунтування перспективних спеціалізацій туристично-рекреаційної діяльності та формування туристично-рекреаційних центрів у Хмельницькій області можуть використовуватися органами місцевого самоврядування для розширення та удосконалення туристичної діяльності регіону.

Апробація результатів роботи і публікації. Матеріали кваліфікаційної роботи магістра були апробовані у вигляді тез «Стратегічні напрями розвитку природного туристичного потенціалу Хмельницької області» // V Міжнародна науково-практична конференція «MODERN SCIENCE: TRENDS, CHALLENGES, SOLUTIONS» 11-13.12.2025 року Ліверпуль, Великобританія.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота має наступну структуру: вступ, три розділи, висновки та пропозиції, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи складає 93 сторінки, які містять 20 таблиць і 4 рисунки. У списку використаної літератури зазначено 63 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ОСНОВІ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Теоретичні засади визначення сутності туристичного потенціалу

Туристичний потенціал території є комплексною системною категорією, яка об'єднує природні, культурні, економічні, соціальні та управлінські ресурси, що забезпечують розвиток туристичної діяльності та формування туристичного продукту. У наукових дослідженнях туристичний потенціал розглядається не лише як сукупність наявних ресурсів, але й як здатність території ефективно організовувати та реалізовувати туристичні послуги, генерувати економічні й соціальні вигоди, підтримувати сталий розвиток і забезпечувати збереження навколишнього середовища [38]. Таким чином, туристичний потенціал виступає одночасно ресурсною базою та управлінською категорією, яка охоплює механізми планування, нормативного регулювання, моніторингу та маркетингової підтримки туристичної сфери [29, 37, 43, 51].

Науковці виділяють кілька підходів до визначення туристичного потенціалу. Зокрема, С. Пасека та В. Джумурат (2023) пропонують розглядати його як комплекс взаємопов'язаних блоків:

- природний потенціал, що включає ландшафти, кліматичні умови, водні та лісові ресурси;
- історико-культурний потенціал, який формують архітектурні пам'ятки, музеї, культурні традиції і нематеріальна спадщина;
- інфраструктурний потенціал, що передбачає транспортну доступність, готельно-ресторанний сектор, інфраструктуру рекреаційних зон;

–інноваційний потенціал, що охоплює застосування сучасних технологій для управління туристичними потоками, електронного бронювання, інформаційних платформ та цифрових сервісів;

–управлінський потенціал, який визначає здатність органів влади, бізнесу та громадських інституцій ефективно планувати, координувати та регулювати туристичну діяльність [38].

Таким чином, туристичний потенціал виступає не лише як ресурсна характеристика, але й як інтегрована категорія, що включає планування, оцінку ефективності та інституційний супровід туристичної діяльності. Він забезпечує системний зв'язок між наявними ресурсами, можливостями їх використання та результатами туристичної діяльності, визначаючи при цьому перспективи сталого розвитку території.

Основні ознаки туристичного потенціалу. До ключових ознак туристичного потенціалу належать:

1. Наявність ресурсів, придатних для туристичної діяльності (природних, історико-культурних, рекреаційних);
2. Здатність території прийняти туристів, що включає доступність транспортної мережі, інфраструктурну забезпеченість, рівень безпеки та сервісу;
3. Готовність до управління туристичними процесами, яка проявляється через планування, нормативне регулювання, маркетингові та інформаційні механізми підтримки [44, 48, 53].

Методологічною основою дослідження туристичного потенціалу є системний аналіз, просторове зонування, інституційний підхід та концепції сталого розвитку. Наприклад, у сучасних дослідженнях використовується класифікація потенціалів території на: ресурсний, інфраструктурний, бізнес-потенціал і управлінський, що дозволяє комплексно оцінити можливості регіону та сформулювати стратегічні напрями розвитку туристичної сфери [37].

Поява поняття «туристично-рекреаційний потенціал» підкреслює, що рекреаційна складова є невід'ємною частиною туристичного середовища, орієнтованого на задоволення потреб відпочинку, оздоровлення та духовного збагачення населення [31]. Водночас туристичний потенціал розглядається як чинник розвитку територіальної ідентичності, інтеграції природних і культурних ресурсів, що стимулює інноваційні та освітні практики у сфері туризму.

Функції туристичного потенціалу. Виділяють кілька взаємопов'язаних функцій, які визначають багатовимірність туристичного потенціалу [37, 43, 48, 53]:

1. Охоронно-рекреаційна функція. Забезпечує збалансоване використання природних та культурних ресурсів, їхнє відтворення та збереження для майбутніх поколінь. Вона реалізується через принципи екологічного менеджменту, ландшафтного планування та сталого туризму.

Практичними прикладами є:

- сертифікація еко-готелів;
- впровадження систем збору та переробки відходів;
- збереження біорізноманіття;
- організація контрольованих екомаршрутів у природних парках.

2. Пізнавально-освітня функція. Спрямована на формування екологічної, культурної та історичної свідомості туристів і місцевого населення. Вона реалізується через:

- створення екоосвітніх центрів;
- організацію музейних комплексів просто неба;
- проведення тематичних екологічних та етнографічних екскурсій;
- інтеграцію науково-освітніх програм у туристичні маршрути.

3. Економічна функція. Туризм забезпечує мультиплікативний ефект для економіки регіону, стимулюючи розвиток транспорту, торгівлі, готельно-

ресторанного бізнесу, будівництва та сфери послуг. Розвиток туристичного потенціалу сприяє:

- створенню робочих місць;
- залученню інвестицій;
- збільшенню податкових надходжень;
- формуванню економічної привабливості регіону.

4. Соціально-культурна функція. Формує простір культурної комунікації та ідентичності, сприяє відтворенню культурної спадщини, популяризації народних промислів, гастрономії, обрядів, свят та фестивалів. Вона зміцнює міжрегіональні та міжнародні зв'язки, сприяє розвитку сільських громад та підтримці локальних ініціатив, що підвищує соціальну згуртованість.

У комплексі ці функції визначають туристичний потенціал як багатовимірну соціоекономічну систему, яка забезпечує сталий розвиток території через поєднання економічної вигоди, екологічної безпеки та культурного збагачення суспільства [29, 48, 53]. Вони слугують методологічною опорою для оцінювання природного потенціалу території, планування туристичних стратегій та формування ефективної туристичної політики.

1.2. Поняття природного туристичного потенціалу

Природний туристичний потенціал є підсистемою загального туристичного потенціалу території та охоплює всі природні об'єкти і явища, які можуть бути використані для організації рекреаційної, пізнавальної та оздоровчої діяльності. До таких об'єктів належать ландшафти, рельєфні форми, водні ресурси, кліматичні умови, біорізноманіття та екологічні характеристики території. Вони визначають здатність регіону приваблювати туристів, створювати комфортні умови для відпочинку та навчання, а також

забезпечувати стійке використання природного середовища без його деградації [43, 37, 38].

Природний туристичний потенціал є підсистемою загального туристичного потенціалу території і охоплює всі природні об'єкти та явища, які можуть бути використані для організації рекреаційної, пізнавальної та оздоровчої діяльності. До таких об'єктів належать ландшафти, рельєфні форми, водні ресурси, кліматичні умови, біорізноманіття та екологічні характеристики території. Вони визначають здатність регіону приваблювати туристів, створювати комфортні умови для відпочинку та навчання, а також забезпечувати стійке використання природного середовища без його деградації [51].

У сучасних наукових дослідженнях пропонуються різні підходи до визначення природного туристичного потенціалу, що дозволяє комплексно оцінювати його стан та можливості використання:

1. Системний підхід. Природний потенціал розглядається як цілісна система, що включає природні ресурси, рекреаційні можливості, інфраструктурні елементи та соціально-економічні компоненти. Цей підхід підкреслює взаємозв'язок між ресурсами та умовами їх використання, а також визначає механізми взаємодії між природним середовищем і туристичною діяльністю [34].

2. Ресурсно-орієнтований підхід. Орієнтується на аналіз природних ресурсів регіону як бази туристичної індустрії. Він враховує якість, кількість, унікальність і доступність природних об'єктів, а також їхню здатність генерувати туристичний продукт. Використання цього підходу дозволяє визначати пріоритетні території для розвитку рекреації та екологічного туризму [57].

3. Інтегративний підхід. Поєднує природний потенціал з соціально-економічними, культурними та інфраструктурними аспектами. Він дозволяє оцінити комплексну привабливість території, враховуючи взаємодію

природних ресурсів з економічною ефективністю, доступністю для туристів і культурною значущістю [54].

4. Інституційний підхід. Враховує роль управлінських, нормативних та організаційних механізмів у формуванні та використанні природного потенціалу. Зокрема, оцінюється ефективність державної політики, участь місцевих громад, застосування екологічних стандартів і «зелених» сертифікацій. Цей підхід підкреслює важливість системного регулювання та контролю для забезпечення стійкого використання ресурсів [34].

Природний туристичний потенціал формує інтегрований показник можливостей території, який оцінюється не лише кількістю ресурсів, але й їх якістю, доступністю, станом збереження, екологічною стабільністю та здатністю до одночасного задоволення потреб численних туристів. У науковій літературі підкреслюється, що природний потенціал є одночасно економічним ресурсом, освітньою платформою та культурним надбанням, оскільки використання природних об'єктів для туризму стимулює локальну економіку, підвищує екологічну свідомість населення і сприяє популяризації природної спадщини [37, 48, 53].

До основних компонентів природного туристичного потенціалу належать:

1. Ландшафтно-рекреаційні комплекси, що включають національні парки, регіональні ландшафтні парки, заповідники, ботанічні та геологічні пам'ятки. Вони забезпечують унікальні можливості для прогулянок, екологічних маршрутів, спостереження за флорою і фауною, а також активного відпочинку. Наприклад, у Хмельницькій області це Подільське плато, каньйони річок Смотрич і Південний Буг, численні лісові масиви та карстові печери.

2. Водні ресурси, включно з річками, озерами, водосховищами та джерелами лікувальної води, що дозволяють організовувати водний,

оздоровчий і спортивний туризм, а також забезпечують умови для розвитку рекреаційних зон біля води.

3. Кліматичні умови та сезонність, що визначають періоди активного туризму, тип відпочинку (літній, зимовий, весняно-осінній) і тривалість туристичного сезону. Для прикладу, м'який континентальний клімат Поділля створює сприятливі умови для пішохідного, вело- та еко-туризму протягом більшої частини року.

4. Геологічні та рельєфні утворення, включаючи каньйони, скельні масиви, печери, карстові системи та унікальні геологічні комплекси, що стають об'єктами пригодницького, екологічного та освітнього туризму.

5. Біорізноманіття та екосистеми, які забезпечують природну привабливість території і можливості для екологічного спостереження, фототуризму, науково-пізнавальних подорожей та освітньої діяльності.

6. Природно-рекреаційні ресурси, які включають місця для оздоровлення, релаксації та активного відпочинку, такі як еко-стежки, маршрути для пішохідного туризму, кемпінги, велосипедні та водні маршрути.

Формування природного туристичного потенціалу відбувається під впливом комплексу факторів, що забезпечують його ефективне використання та розвиток:

– Природно-географічні фактори: рельєф, клімат, водні та лісові ресурси, флора і фауна визначають базову здатність території до організації різних видів туризму.

– Екологічний стан території: рівень забруднення води, повітря, деградація земель безпосередньо впливають на привабливість і безпеку туристів. Збереження екосистеми є ключовим для стійкого розвитку.

– Інфраструктурні фактори: наявність транспортної мережі, закладів розміщення, харчування, інформаційних і навігаційних систем забезпечує доступність і комфорт відпочинку.

– Соціально-економічні фактори: доходи населення, рівень розвитку підприємництва, підтримка місцевих та державних програм впливають на інвестиційну привабливість туризму та масштаб його розвитку.

– Культурно-історичні та ментальні чинники: народні традиції, ремесла, ставлення населення до природного середовища визначають характер туристичної діяльності та її інтеграцію з культурною спадщиною.

– Нормативно-правові та управлінські фактори: державна політика у сфері охорони довкілля, законодавчі стимули та підтримка міжнародних проєктів створюють умови для сталого використання природного потенціалу.

– Інноваційно-технологічні фактори: цифрові платформи, геоінформаційні системи, інтерактивні карти та віртуальні тури підвищують привабливість території, оптимізують маршрути та зменшують антропогенне навантаження на природу [34, 43, 44, 53,].

Важливо зазначити, що природний туристичний потенціал є динамічною категорією, яка змінюється під впливом екологічних, економічних, соціальних і технологічних процесів. Його оцінка повинна враховувати кількісні та якісні показники, інтенсивність використання ресурсів, ризики деградації та потенціал відновлення.

Методичною основою для аналізу та оцінки природного туристичного потенціалу виступають:

– Геоінформаційні системи (GIS) для картографування природних ресурсів, зонування рекреаційних територій і моделювання туристичних потоків.

– Екологічні індекси та моніторинг якості води, стану лісів, біорізноманіття та антропогенного навантаження.

– Багатокритеріальні моделі оцінки привабливості природних об'єктів із використанням вагових коефіцієнтів для кожного ресурсу.

–Просторовий та транспортний аналіз, що враховує доступність об'єктів для різних груп туристів і можливості інтеграції в рекреаційні маршрути [37, 38, 47, 53].

Таким чином, природний туристичний потенціал виступає стратегічним ресурсом сталого розвитку території, інтегруючи економічний, освітній, екологічний і культурний аспекти. Раціональне управління цим потенціалом дозволяє підвищити привабливість регіону, стимулювати розвиток туристичної індустрії та забезпечити довгострокову екологічну і соціально-культурну стійкість території.

Отже, природний туристичний потенціал можна визначити як підсистему туристичного потенціалу території, що складається з природних об'єктів і явищ (ландшафти, біорізноманіття, гідроресурси, кліматичні особливості, екологічні умови тощо), здатних задовольняти потреби відпочинку, рекреації та екологічної освіти, а також приваблювати туристів завдяки своїй унікальності, доступності та стійкості [37, 51].

До складу природного туристичного потенціалу належать:

- ландшафтно-рекреаційні комплекси (наприклад, заповідні території, національні парки, регіональні ландшафтні парки);
- водні ресурси (річки, озера, водосховища);
- кліматичні умови та кліматичні чинники (температура, опади, сезонність);
- геологічні утворення (рельєф, каньйони, скельні масиви);
- флора і фауна, біорізноманіття як елемент природної привабливості;
- природно-рекреаційні ресурси (місця зі сприятливими умовами для оздоровлення, спокою, активності – пішохідні маршрути, еко-стежки, водні маршрути тощо) [29, 51].

У науковій літературі природний туристичний потенціал розглядають не лише як набір ресурсів, але й як інтегрований показник можливостей території – тобто величину, яка залежить від якості, доступності, рівня

збереження екосистем і здатності забезпечити рекреаційні послуги без деградації середовища (концепція сталого рекреаційного потенціалу) [31].

Крім того, природній туристичний потенціал має бути оцінений у просторі (геопросторовому контексті): йдеться про зонування за рівнем привабливості, доступності, екологічною чутливістю і ризиком надмірного навантаження.

Щоб оцінити стан природного туристичного потенціалу території, використовують сукупність кількісних і якісних показників, що відображають ресурси, доступність, стан середовища та готовність до туристичної діяльності. Основні групи показників можна розділити так [29, 37, 38, 43, 47, 48]:

1. Природні ресурси та їхня кількість

- Площа природно-заповідних територій (національні парки, заповідники, ландшафтні парки).

- Кількість водних об'єктів (річки, озера, водосховища, джерела лікувальної води).

- Різноманітність рельєфу та геологічних об'єктів (скелі, каньйони, печери, карстові утворення).

- Біорізноманіття: кількість видів рослин і тварин, рівень унікальності та охоронний статус видів.

2. Якість природного середовища

- Екологічна стабільність (загальний стан води, повітря, ґрунтів).

- Рівень антропогенного навантаження (забруднення, ерозія, деградація земель).

- Стан ландшафтів і природних комплексів (цілісність екосистем, збереження біорізноманіття).

3. Доступність і інфраструктурна готовність

- Транспортна доступність природних об'єктів (дороги, маршрути, пішохідні стежки).

- Наявність рекреаційних та туристичних об'єктів (кемпінги, еко-стежки, оглядові майданчики).

- Інформаційна підтримка туристів (карти, інформаційні центри, цифрові ресурси).

4. Туристська привабливість

- Кількість туристичних відвідувань об'єктів (потоки туристів).

- Сезонність використання природних ресурсів (літній, зимовий, міжсезонний туризм).

- Рівень популярності природних об'єктів (на основі рейтингових оцінок туристів, опитувань).

5. Економічні та соціальні аспекти

- Доходи від рекреаційної діяльності на природних об'єктах.

- Кількість робочих місць у сфері рекреації та туризму.

- Соціальна прийнятність використання ресурсів (підтримка місцевими громадами, участь у збереженні природи).

Ці показники разом дозволяють оцінити не тільки наявність природних ресурсів, але й їх придатність для туризму, рівень збереження та потенціал для сталого використання. Окрім того, можна узагальнити зазначені показники (табл. 1.1).

Дані табл. 1.1 узагальнюють ключові показники, що характеризують стан природного туристичного потенціалу території, і систематизує їх за групами: природні ресурси, екологічна якість, інфраструктурна доступність, туристська привабливість та економічно-соціальні аспекти. Кожна група відображає різні складові потенціалу: від наявності і збереженості природних об'єктів до можливості їх ефективного використання у туристичній діяльності. Вказані індикатори дозволяють оцінити як кількісні, так і якісні характеристики природного середовища, а також визначити рівень готовності регіону до прийому туристів. Такий підхід дає змогу комплексно аналізувати ресурсну базу території, виявляти сильні і слабкі сторони природного

потенціалу, а також планувати заходи щодо його раціонального використання, збереження та розвитку в умовах сучасних екологічних і соціально-економічних викликів.

Таблиця 1.1

Групування показників, що характеризують стан природного туристичного потенціалу території

Група показників	Конкретні індикатори	Значення для оцінки природного туристичного потенціалу
Природні ресурси	Площа заповідних територій, кількість річок, озер, гірських масивів, печер, видів флори і фауни	Визначає наявність ресурсної бази для туризму та рекреації
Якість природного середовища	Екологічна стабільність, рівень забруднення води, повітря та ґрунтів, стан ландшафтів	Оцінює придатність території для туризму, ризики деградації ресурсів
Доступність і інфраструктурна готовність	Наявність доріг, транспортних вузлів, еко-стежок, кемпінгів, оглядових майданчиків	Визначає можливість ефективного використання природних ресурсів туристами
Туристська привабливість	Кількість відвідувань, популярність об'єктів, сезонність туризму	Відображає споживчий інтерес і потенціал розвитку рекреаційних послуг
Економічні та соціальні аспекти	Доходи від рекреаційної діяльності, робочі місця в сфері туризму, підтримка місцевих громад	Дозволяє оцінити економічну ефективність і соціальну прийнятність туристичного використання природних ресурсів

Джерело: розроблено автором за [37, 38, 43, 44, 48, 53]

Фактори, що впливають на формування природного туристичного потенціалу. Формування природного туристичного потенціалу є складним багатокомпонентним процесом, який визначається взаємодією природних, соціально-економічних, інфраструктурних та управлінських факторів. Сукупність цих чинників формує не лише кількісні параметри туристичного потенціалу, а й його якісний рівень, конкурентоспроможність і здатність до сталого розвитку.

1. Природно-географічні фактори. Вони становлять базову основу туристичного потенціалу, визначаючи видовий склад рекреаційних ресурсів і

можливості їхнього використання. До них належать кліматичні умови, рельєф, ландшафтне різноманіття, водні об'єкти, лісові масиви, флора і фауна, природні пам'ятки. Наприклад, для Хмельницької області важливими є поєднання Подільського плато, річкових долин Південного Бугу та Смотрича, наявність карстових печер, лісових і лісостепових масивів. Ці фактори створюють передумови для розвитку екологічного, активного, водного, сільського і лікувально-оздоровчого туризму [43].

2. Екологічний стан території. Якість природного середовища прямо впливає на туристичну привабливість. Забруднення води, повітря, деградація земель, неконтрольоване використання ресурсів знижують екологічну цінність регіону. Високий рівень екологічної стабільності території підвищує її конкурентоспроможність у рекреаційно-туристичному аспекті. Для Хмельницької області характерна відносна екологічна чистота, що створює умови для позиціонування регіону як «зеленого» туристичного осередку Поділля [28].

3. Інфраструктурні фактори. Розвинена туристична інфраструктура (транспорт, готельне господарство, заклади харчування, інформаційно-комунікаційні системи) є обов'язковою умовою ефективного використання природного потенціалу. Саме вона забезпечує доступність ресурсів для туристів і комфортність перебування. У випадку недостатнього розвитку інфраструктури навіть унікальні природні ресурси залишаються «пасивними», тобто нереалізованими в економічному обігу [24].

4. Соціально-економічні фактори. Рівень доходів населення, наявність трудових ресурсів, підприємницької активності, а також державна підтримка інвестицій у сферу туризму безпосередньо впливають на формування туристичного потенціалу. Високий рівень соціальної мобільності та урбанізації сприяє розвитку короткострокових подорожей, вихідного туризму, а також створенню сучасних туристичних кластерів.

5. Культурно-історичні та ментальні фактори. Традиції природокористування, ставлення до довкілля, наявність культурних практик (народні промисли, фольклор, обряди), а також ментальні особливості місцевих жителів визначають характер використання природних ресурсів у туризмі. Наприклад, у Хмельницькій області збереглися давні ремісничі традиції (гончарство, ткацтво, різьбярство), що дозволяє поєднувати природний і культурний потенціал у рамках етнотуристичних маршрутів.

6. Нормативно-правові та управлінські фактори. Формування туристичного потенціалу залежить від ефективності державної політики у сфері охорони довкілля, землекористування, регіонального планування. Важливим є запровадження дієвих механізмів партнерства між владою, бізнесом і громадами, а також залучення до реалізації проєктів міжнародних організацій (UNDP, UNEP, GIZ). Законодавчі стимули, гранти та податкові пільги для «зелених» ініціатив підсилюють ресурсну базу туризму.

7. Інноваційно-технологічні фактори. Використання цифрових технологій, геоінформаційних систем, онлайн-платформ для промоції території підвищує її туристичну впізнаваність. Цифровізація природного потенціалу – через створення інтерактивних карт, віртуальних турів, еко-маршрутів – дозволяє ефективніше управляти туристичними потоками і зменшувати навантаження на довкілля (UNWTO, 2023) [31].

Таким чином, формування природного туристичного потенціалу є результатом системної взаємодії природних, соціально-економічних, інституційних і технологічних факторів, які визначають не лише масштаби використання ресурсів, а й рівень їхньої стійкості та інноваційності. Рациональне управління цими чинниками дозволяє перетворити природно-ресурсну базу регіону на стратегічний актив сталого розвитку території.

1.3. Використання природного потенціалу у туристичній діяльності

Використання природного туристичного потенціалу означає безпосереднє включення природних ресурсів у форму туристичного продукту через його компонування, обслуговування, оздоровчу чи пізнавальну функцію. Воно охоплює планування маршрутів, створення рекреаційних зон, облаштування еко-стежок, облаштування місць відпочинку біля водойм, визначення допустимого навантаження, організацію охорони середовища під час туристичної діяльності.

Особливості використання природного потенціалу включають:

- адаптацію доступності (маршрути, вхід, інфраструктура) до екологічних та технічних вимог;
- розробку режимів охорони (санітарні зони, охоронні буферні зони навколо природних пам'яток);
- моніторинг впливу туризму на екосистеми (спостереження за ерозією, станом водних масивів, тиском на флору-фауну);
- нормативне регулювання (встановлення лімітів відвідуваності, екологічних стандартів для туристичних послуг) [37, 44, 51].

Узагальнення щодо способів використання природного потенціалу у туристичній діяльності показано в табл. 1.2/

З практичної точки зору, використання природного потенціалу у туризмі потребує синергії між місцевою владою, екологічною службою, підприємцями туристичного бізнесу та громадою. Інтеграція з екологічною політикою регіону забезпечує, що розвиток туризму не суперечить збереженню природи, особливо в контексті національних парків та природоохоронних зон.

Прикладом успішної інтеграції природного потенціалу в туристичний продукт може бути створення еко-маршрутів та природоосвітніх стежок у національному природному парку «Подільські Товтри», які поєднують

охоронну функцію з освітньою та відпочинковою метою, збільшуючи дизайнований попит на безпечний і екотуристичний відпочинок у поліській зоні.

Таблиця 1.2

Способи використання природного потенціалу у туристичній діяльності

Категорія використання	Основні форми туристичної діяльності	Очікуваний ефект для розвитку туризму
Екологічний та рекреаційний туризм	Прогулянки, походи, кемпінги, еко-стежки, спостереження за флорою і фауною	Розвиток зеленого туризму, підвищення екологічної свідомості туристів
Активний та спортивний туризм	Велоспорт, скелелазіння, водні види спорту, лижні маршрути	Залучення туристів, підвищення фізичної активності, популяризація регіону
Лікувально-оздоровчий туризм	Відвідування санаторіїв, термальні джерела, спазони, бальнеологія	Поліпшення здоров'я туристів, продовження середньої тривалості перебування
Культурно-пізнавальний туризм	Екскурсії природними заповідниками, геологічні та ландшафтні маршрути	Підвищення освітнього та наукового потенціалу, формування туристичної культури
Подієвий та сезонний туризм	Фестивалі природи, фототури, спостереження за міграцією тварин	Стимулювання локальної економіки, популяризація природних об'єктів, збільшення туристичних потоків
Комбінований туризм	Поєднання природних і культурних ресурсів: етнотури, сільський туризм, агротуризм	Розширення туристичних продуктів, інтеграція природного і культурного потенціалу

Джерело: розроблено автором за [7, 8, 32, 34]

Ефективне використання природного потенціалу у туристичній діяльності є одним із ключових чинників сталого розвитку територій, адже саме природне середовище виступає базовим ресурсом формування туристичного продукту, відновлення людського потенціалу та забезпечення економічної стабільності регіонів.

Використання природного потенціалу передбачає раціональне залучення природних ресурсів до туристичного обігу без порушення

екологічної рівноваги, з урахуванням принципів екологічної безпеки, відновлюваності ресурсів та соціальної відповідальності суб'єктів туристичної діяльності (UNWTO, 2023). У сучасних умовах цей процес набуває особливого значення в регіонах, де поєднуються різні типи природних ландшафтів, як-от у Хмельницькій області, що має високий потенціал для розвитку природоорієнтованого туризму – екологічного, сільського, активного, оздоровчого.

Основні шляхи використання природного потенціалу в туризмі

1. Розвиток екологічного туризму (екотуризму). Цей напрямок є пріоритетним у сучасній парадигмі сталого розвитку. Його головна мета – створення туристичних продуктів, які сприяють збереженню природних екосистем та забезпечують економічну вигоду місцевим громадам. Для Хмельниччини перспективними є створення екомаршрутів уздовж долини Південного Бугу, організація екоосвітніх центрів у межах національних парків та заповідників (наприклад, Національного природного парку «Подільські Товтри»). Такий підхід забезпечує поєднання пізнавальної та природоохоронної функцій туризму [21].

2. Активне використання рекреаційно-оздоровчих ресурсів. До них належать мінеральні води, лікувальні грязі, сприятливий мікроклімат, зелені зони. Вони створюють передумови для розвитку санаторно-курортного, SPA- та wellness-туризму. Використання таких ресурсів можливе за умови дотримання санітарно-гігієнічних норм, впровадження системи екологічного моніторингу та обмеження антропогенного навантаження на природні об'єкти. Стратегічним напрямом для області є модернізація існуючих рекреаційних баз і створення сучасних центрів здоров'я з використанням природних лікувальних факторів [37].

3. Розвиток сільського та агротуризму. Використання природного потенціалу сільських територій сприяє підвищенню зайнятості населення, збереженню традиційних форм господарювання та популяризації

національної культури. Сільський туризм поєднує природну, культурну та соціальну складові регіонального розвитку. Для Подільського краю характерна наявність мальовничих ландшафтів, річкових долин, невеликих ферм, що дозволяє створювати автентичні туристичні маршрути. Впровадження програм підтримки агротуризму стимулює залучення інвестицій та розвиток місцевих ініціатив [9].

4. Формування природоорієнтованих туристичних кластерів. Кластерна модель передбачає інтеграцію природних ресурсів, туристичних підприємств, громад та органів влади в єдину систему управління територією. У межах такого підходу можливе створення кластерів «Подільські Товтри» (екотуризм, геотуризм), «Бакота» (водно-рекреаційний туризм), «Кам'янець-Подільський» (поєднання історико-природних локацій). Використання природного потенціалу через кластеризацію підвищує ефективність інвестицій та сприяє створенню конкурентоспроможного туристичного бренду регіону [13].

5. Розвиток рекреаційних територій та природоохоронних об'єктів. Доцільним є створення мережі ландшафтних парків, ботанічних садів, заказників, туристично-інформаційних центрів. Такі території не лише приваблюють туристів, а й виконують функцію збереження біорізноманіття. Важливим завданням є інтеграція рекреаційної інфраструктури в природне середовище без шкоди для екосистем. Це досягається через використання екологічно безпечних технологій, зонування територій і регулювання потоків відвідувачів.

6. Використання природного потенціалу в науково-пізнавальному та освітньому туризмі. Організація геологічних, ботанічних, орнітологічних, гідрологічних турів сприяє популяризації науки, розвитку екологічної культури та залученню молоді до дослідницької діяльності. Подільські Товтри, долина річки Смотрич, Бакотська затока можуть стати базовими

полігонами для проведення наукових екскурсій і польових практик вищих навчальних закладів.

Таким чином, ефективне використання природного потенціалу у туристичній діяльності повинно ґрунтуватися на принципах екологічної рівноваги, регіональної збалансованості, соціальної участі громади та економічної ефективності. Лише інтегроване управління природними ресурсами, засноване на партнерстві держави, бізнесу й суспільства, дозволить перетворити природне середовище Хмельницької області на основу сталого туристичного розвитку.

Висновки до розділу 1

Природний потенціал виступає базовою складовою туристичного розвитку територій і визначає масштаби, структуру та спрямованість рекреаційної діяльності. Встановлено, що сутність поняття «природний туристичний потенціал» полягає у сукупності природних ресурсів, умов, ландшафтів та екологічних характеристик, придатних для організації різних видів туризму.

Обґрунтовано, що на формування цього потенціалу впливають: 1) природно-географічні чинники (рельєф, клімат, водні ресурси, флора і фауна); 2) екологічні умови та рівень збереженості довкілля; 3) соціально-економічні передумови (розвиток інфраструктури, транспортна доступність, рівень добробуту населення); 4) інституційно-управлінські механізми (наявність регіональних програм розвитку туризму, стратегічне планування, маркетинг територій).

Визначено, що сталий розвиток туризму на природній основі можливий лише за умови гармонізації екологічної, соціальної та економічної складових. Таким чином, теоретичні основи дослідження формують методологічне підґрунтя для подальшої аналітичної оцінки потенціалу Хмельницької області.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПРИРОДНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

2.1. Аналіз ресурсного потенціалу Хмельницької області

Хмельницька область розташована у західній частині України та є адміністративно-територіальною одиницею з областним центром у місті Хмельницький. Територія області охоплює близько 20,6 тис. км², що робить її середньою за площею серед регіонів країни. Область межує з Вінницькою, Житомирською, Тернопільською, Чернівецькою та Івано-Франківською областями, що забезпечує їй стратегічне положення для міжрегіональної комунікації та економічної взаємодії [49].

Рельєф Хмельницької області різноманітний і характеризується поєднанням рівнин, височин та Подільських Товтр – унікального геологічного утворення, що є частиною Середньоподільського кряжу. На півночі та сході переважають рівнинні території, придатні для сільськогосподарського використання, тоді як на заході та південному заході переважають пагорбисті ландшафти та каньйоноподібні річкові долини.

Клімат області помірно континентальний з теплим літом та м'якою зимою, що сприятливо впливає на сільське господарство, лісове господарство та розвиток життєдіяльності населення. Основні річкові системи включають басейни Південного Бугу та Дністра, численні малі річки та ставки, що мають значення для водопостачання, рибного господарства та рекреаційних цілей.

Населення Хмельницької області становить близько 1,2 млн осіб, з переважанням урбанізованих центрів, серед яких найбільший – місто Хмельницький. Економіка регіону поєднує сільське господарство, промисловість, будівництво та сферу послуг, а розвиток інфраструктури

забезпечує зв'язок між населеними пунктами та активну участь у міжрегіональних економічних процесах [46].

Хмельницька область вирізняється значним природно-ресурсним потенціалом, що формує сприятливі умови для розвитку різних видів туризму – рекреаційного, оздоровчого, природничо-пізнавального та активного. Регіон розташований у лісостеповій зоні, що зумовлює поєднання помірно континентального клімату, розгалуженої річкової мережі та різноманітних ландшафтів. Природно-кліматичні параметри області створюють комфортні умови для туристів у більшості періодів року, особливо для сезонних видів активного відпочинку, таких як водний, велосипедний чи пішохідний туризм.

Одним із ключових компонентів природного потенціалу є водні ресурси: басейн Дністра з його мальовничими каньйоноподібними ділянками, численні притоки Південного Бугу, а також малі річки та водойми, що можуть бути базою для розвитку водного туризму, рибальства та екологічних маршрутів. На території області розташована частина Національного природного парку «Подільські Товтри» – одного з найбільших природоохоронних комплексів Європи, який вирізняється унікальною геологічною структурою, біорізноманіттям та рекреаційною місткістю. Райони, прилеглі до парку, мають високий потенціал для формування екотуристичних кластерів та впровадження сталих моделей природокористування [46, 49].

Ландшафтна різноманітність – від товтрових кряжів і каньйонів до лісових масивів та рівнинних територій – забезпечує можливість розвитку широкого спектра природоорієнтованих видів туризму. Особливої уваги заслуговують мінеральні джерела та лікувально-оздоровчі ресурси, що можуть стати основою для створення сучасної санаторно-курортної інфраструктури. Хмельницька область також характеризується значною концентрацією територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що

підвищує її цінність як регіону з високим рівнем екологічної стійкості та рекреаційної привабливості.

Ресурсний потенціал є базовою складовою формування туристичної привабливості території. Його раціональне використання визначає масштаби, структуру та напрями розвитку туристичної діяльності. Хмельницька область, розташована у центральній-західній частині України, характеризується значним природним, історико-культурним та рекреаційним потенціалом, що створює передумови для формування багатoproфільної туристичної дестинації [59].

Розглянемо послідовно складові ресурсного потенціалу Хмельницької області для розвитку туризму. Природно-ресурсний потенціал регіону. Хмельницька область володіє збалансованим поєднанням природних ресурсів, придатних для розвитку рекреаційного, екологічного, аграрного та оздоровчого туризму. До найважливіших компонентів природно-ресурсного потенціалу належать:

1. Мінеральні ресурси. На території області розвідано понад 250 родовищ корисних копалин. Переважають будівельні матеріали (вапняки, глини, граніти, гіпс, пісковики), що сприяють розвитку місцевої архітектурної традиції та будівництва туристичних об'єктів. Особливу цінність мають поклади мінеральних вод у Сатанівському та Купинському родовищах, які є основою формування санаторно-курортного комплексу Поділля.

2. Водні ресурси. Основні річки – Дністер, Південний Буг, Случ, Збруч, Горинь – створюють розгалужену гідромережу, що має високу рекреаційну цінність. У межах області функціонує понад 2 тисячі водойм, придатних для організації відпочинку, рибальства, водних екскурсій. Водосховища біля Сатанова, Новоушиці, Летичева активно використовуються для розвитку зеленого та спортивного туризму.

3. Земельні ресурси. Сільськогосподарські угіддя займають понад 70 % території області, що забезпечує можливості розвитку агротуризму, створення фермерських садиб і гастрономічних маршрутів. Серед родючих ґрунтів переважають чорноземи опідзолені, які визначають потенціал сільських громад.

4. Лісові ресурси. Лісистість області становить близько 13 %, головним чином у північних і західних районах. Ліси Подільських Товтр є не лише екологічним каркасом регіону, але й привабливими зонами для екотуризму, пішохідних і велосипедних маршрутів.

5. Фауністичні ресурси. Біорізноманіття представлено численними видами флори та фауни. На території області створено понад 500 природоохоронних об'єктів, серед яких – національний природний парк «Подільські Товтри» (площа понад 260 тис. га) – один із найбільших у Європі. Його унікальні геологічні утворення та флористичні комплекси формують основу природного туризму області.

6. Природно-рекреаційні ресурси. До рекреаційних зон належать Сатанівська, Меджибізька, Кам'янець-Подільська, Летичівська, які поєднують мальовничі ландшафти, історичні пам'ятки та лікувальні ресурси. Особливої популярності набувають маршрути національного природного парку «Мале Поділля» та регіонального ландшафтного парку «Мальованка» [2, 3, 4, 7, 9, 49]. Узагальнення структури та динаміка природного ресурсного потенціалу

Хмельницької області у 2019–2024 рр. показано в табл. 2.1

Таблиця 2.1

Структура та динаміка природного ресурсного потенціалу

Хмельницької області у 2019–2024 рр.

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Площа природно-заповідного фонду, тис. га	58.2	58.3	58.5	58.5	58.7	58.9
Лісові ресурси, тис. га	245.4	245.6	246.0	246.3	246.7	247.0
Водні ресурси (озера, ставки), тис. га	12.1	12.2	12.3	12.3	12.4	12.5

Земельний фонд, тис. га	2068.1	2068.3	2068.4	2068.6	2068.8	2069.0
Площа с/г угідь, тис. га	1330.2	1330.1	1329.8	1329.6	1329.4	1329.3

Джерело: розроблено автором за [2, 3, 4, 7, 9, 49].

У 2019–2024 рр. природно-ресурсний потенціал Хмельницької області характеризується стабільністю показників площі заповідного фонду, поступовим збільшенням лісових ресурсів і незначними змінами у структурі земельного фонду. Це свідчить про ефективну політику екологічного збереження. Таким чином, природно-ресурсний потенціал області характеризується високим ступенем різноманітності, що забезпечує можливість розвитку практично всіх форм сучасного туризму.

Хмельницька область має високий рівень природно-ресурсного потенціалу, який поєднує лікувальні, рекреаційні та екологічні ресурси, придатні для цілорічного туризму.

Таблиця 2.2

Структура та динаміка туристичної атракційності і традицій

Хмельницької області у 2019–2024 рр.

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Кількість туристів, тис. осіб	125	132	140	80	95	150
Основні народні події (ярмарки, фестивалі), од.	20	22	23	18	21	25
Продаж сувенірної продукції, млн грн	5.1	5.5	6.2	3.4	4.8	6.9
Участь місцевих виробників у виставках, од.	15	17	18	12	14	20

Джерело: розроблено автором за [46, 49, 52, 58, 59, 61]

Історико-культурна спадщина регіону, представлена замками, палацами та архітектурними ансамблями, формує основу культурно-пізнавального туризму й потребує системного збереження та популяризації. Традиції народних промислів, фольклор і гастрономічна культура є важливими нематеріальними активами, що можуть бути інтегровані у туристичний продукт області. Комплексне використання природних, історичних і культурних ресурсів забезпечує стійкість розвитку

регіонального туризму та підвищує конкурентоспроможність Хмельницької області як туристичної дестинації України.

Народні традиції, промисли та фестивалі залишаються важливою складовою туристичного бренду Хмельниччини. Зростання показників 2023–2024 рр. демонструє активне повернення внутрішнього туризму та підвищення інтересу до автентичної культури регіону.

Для оцінки в цілому туристичного потенціалу Хмельницької області важливо проаналізувати наявні природні ресурси та охоронні території, які створюють основу для розвитку різних видів рекреаційної та екологічної діяльності в регіоні (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Показники природного потенціалу
Хмельницької області для розвитку туризму**

Показник / категорія	Значення / характеристика / коментар
Кількість об'єктів природо-заповідного фонду (ПЗФ)	522 об'єкти на території області
Загальна площа об'єктів ПЗФ	≈ 328 467 гектарів (площа ПЗФ області)
Найбільший природо-охоронний об'єкт / національний парк	Подільські Товтри – найбільший природо-охоронний парк України, на території Хмельниччини
Частка площі ПЗФ у загальній площі області	Приблизно 12,7 % території області – в межах ПЗФ (за деякими оцінками)
Типи природоохоронних і рекреаційних об'єктів	На території області представлені: національні природні парки, природні пам'ятки, заказники, ландшафтні заповідники, ботанічні/дендрологічні парки, парки-музеї, охоронні зони лісів тощо
Біорізноманіття / флора і фауна у ключовому парку	У “Подільських Товтрах” – велика кількість видів рослин і тварин, серед яких є рідкісні та охоронювані. Цей природний простір поєднує карстові форми рельєфу, каньйони, лісові масиви, водні артерії, що створює багатофункціональну природну основу для туризму (екологічного, активного, рекреаційного)
Туристичне призначення / можливі види рекреації	На основі природних ресурсів можливі: пішохідний, екскурсійний, природо-пізнавальний, водний, активний (похідний, велосипедний), рекреаційно-оздоровчий туризм, спостереження за природою, відпочинок на природі – завдяки різноманітним природним ландшафтам (ліси, річки, каньйони, гірські/пагорбисті території)

Джерело: розроблено автором за [46, 49, 52, 58, 59, 61]

Хмельницька область має значний природно-заповідний фонд – понад 500 об'єктів і понад 328 тис. га під охороною. Це створює широкий простір для екологічного та природоорієнтованого туризму.

Наявність великого природного парку «Подільські Товтри» дає регіону унікальну конкурентну перевагу серед багатьох інших областей: карстові ландшафти, каньйони, річки, ліси та біорізноманіття – ідеальна база для рекреації, активного відпочинку та екологічних маршрутів.

Різноманіття типів охоронних і рекреаційних територій – від природних пам'яток до ботанічних парків та заказників – дозволяє формувати туристичні продукти для різних груп: від природи-любителів і екологів до туристів, які шукають легку відпустку на природі або короткі вікенд-походи.

Загалом, природний потенціал Хмельниччини – це реальна ресурсна база, яка може бути використана для розвитку сталого туризму, за умови ефективного планування, інвестування в інфраструктуру і відповідального ставлення до охорони природи.

Пам'ятки історії та архітектури: динаміка, стан, перспективи використання. Історико-культурний потенціал Хмельниччини має загальнодержавне та міжнародне значення. На території області налічується понад 4,5 тис. пам'яток історії, архітектури та археології, з яких близько 400 – мають статус національного значення. Найвідоміші об'єкти – Кам'янець-Подільська фортеця, Старе місто Кам'янця-Подільського, Меджибізький замок, Палац Орловських у Маліївцях, дерев'яні церкви Поділля, які входять до популярних туристичних маршрутів.

Динаміка відвідуваності історико-культурних об'єктів у 2019–2024 рр. зазнала істотних змін. Якщо у 2019 р. Кам'янець-Подільський приймав близько 300 тис. туристів, то у 2020 р. показник зменшився майже на 70 %. Починаючи з 2022 р., відбулося поступове відновлення внутрішнього туристичного потоку. У 2024 р. кількість відвідувачів основних історичних

пам'яток області перевищила 250 тис. осіб, що свідчить про зростання внутрішнього культурно-пізнавального туризму (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Структура та динаміка історико-культурного ресурсного потенціалу
Хмельницької області у 2019–2024 рр.**

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Пам'ятки історії та архітектури, од.	346	347	349	350	352	355
Музеї та заповідники, од.	28	29	30	31	32	33
Культурні події, фестивалі, ярмарки, од.	48	52	54	50	55	60
Відвідуваність культурних об'єктів, тис. осіб	210	220	230	160	190	240
Доходи закладів культури, млн грн	65.3	67.1	70.4	45.2	52.7	76.9

Джерело: розроблено автором за [46, 49, 52, 58, 59, 61]

Сучасний стан пам'яток потребує комплексного підходу до збереження та реставрації. Близько 40 % об'єктів перебувають у частково аварійному стані. Водночас успішними є приклади реконструкції Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, оновлення інфраструктури Меджибізької фортеці та створення музейного комплексу у м. Славута. Проблемами залишаються недостатнє фінансування програм охорони культурної спадщини та нестача фахівців з реставраційних технологій.

Історико-культурний потенціал області залишається одним із ключових чинників туристичної привабливості. У 2022 р. спостерігалось тимчасове скорочення активності через воєнні дії, однак у 2023–2024 рр. відбувається відновлення культурної діяльності, зокрема завдяки фестивальному руху та музейним проектам.

Перспективи використання історико-культурного потенціалу пов'язані із розвитком тематичних маршрутів («Замковий шлях Поділля», «Шлях святинь Подільського краю»), а також з інтеграцією культурних об'єктів у цифрові туристичні платформи. Це сприяє популяризації області серед внутрішніх і міжнародних туристів.

Традиції та нематеріальна культурна спадщина як чинник туристичної атракційності. Нематеріальна складова ресурсного потенціалу Хмельниччини є важливим елементом її унікальності. Традиційна культура Поділля зберігає багатий пласт фольклору, народних промислів, гастрономічних звичаїв і святкових обрядів.

Фольклорні традиції. Музичні й обрядові елементи збереглися у місцевих піснях, танцях, колядках і весільних обрядах. На території області щорічно проводяться фестивалі «Podillya Folk Fest», «Кам'янецькі подільські вечорниці», які сприяють формуванню туристичного бренду регіону.

Народні промисли. Особливо розвинене гончарство (села Адамівка, Старий Остропіль), ткацтво та різьблення по дереву (Шепетівський, Красилівський райони). Продукція майстрів активно реалізується через етнофестивалі та ярмарки, виступаючи туристичним сувеніром і джерелом доходів для місцевих громад.

Гастрономічна культура. Подільська кухня з її локальними стравами – варениками з сиром, грибними юшками, м'ясними пирогами – формує напрям гастрономічного туризму. Створення тематичних маршрутів («Смак Поділля», «Подільський смаколик») підвищує культурну привабливість регіону. Інші специфічні традиції. В області активно відроджуються святкові дійства, ярмаркові дні та фольклорні події, зокрема фестиваль «Respublica» у Кам'янці-Подільському, який поєднує музику, візуальне мистецтво та історичну спадщину. Таким чином, нематеріальна культурна спадщина не лише підсилює туристичну атрактивність області, але й формує основу для розвитку креативної економіки.

Природний потенціал Хмельницької області є одним із ключових чинників розвитку регіонального туризму, формуючи основу для широкого спектра рекреаційних, екологічних та активних туристичних продуктів. Регіон поєднує унікальні ландшафтні комплекси – каньйони, карстові утворення, річкові системи, лісові та степові масиви – що створює

передумови для формування маршрутів різної тривалості та складності. Аналіз існуючих природоорієнтованих маршрутів дозволяє оцінити рівень використання ресурсів, перспективи розширення туристичної інфраструктури та адаптації регіону до сучасних тенденцій внутрішнього туризму (табл.2.5).

Таблиця 2.5

**Основні природоорієнтовані туристичні маршрути
Хмельницької області**

Назва маршруту	Тип маршруту / основна тематика	Ключові природні об'єкти	Тривалість / протяжність	Рекомендований вид туризму
Подільські Товтри – Кам'янецький каньйон	Пішохідний / ландшафтний	Кам'янець-Подільський каньйон, річка Смотрич, скелі, лісові масиви	1–2 дні / 12–15 км	Еко-туризм, активний туризм, фототуризм
Національний природний парк «Подільські Товтри» – Кам'янецький напрямок	Пішохідний / екологічний	Ліси, карстові утворення, степові ділянки, ботанічні заказники	2–3 дні / 15–25 км	Еко-туризм, спостереження за флорою та фауною
Смотрич-Річка та водоспади околиць Кам'янця	Активний / водний	Річка Смотрич, водоспади, скелі	0,5–1 день / 8–10 км	Похідний туризм, водний туризм, фототуризм
Лісові маршрути Старокостянтинівського та Хмельницького районів	Пішохідний / природознавчий	Лісові масиви, ботанічні пам'ятки, місцеві заказники	1 день / 6–12 км	Еко-туризм, пізнавальні екскурсії, спостереження за птахами
Карстові та печерні маршрути Дунаєвського району	Пішохідний / спелеологічний	Карстові утворення, печери, водойми	1–2 дні / 10–15 км	Екологічний туризм, спелеотуризм
Річкові маршрути по Дністру	Водний / рекреаційний	Річка Дністер, скелі, лісові узбережжя	1–3 дні / залежно від відрізка	Каякінг, водний туризм, еко-туризм
Парк-музей «Старий Остропіль» та природні околиці	Культурно-природний	Лісові ділянки, річка, історико-культурні ландшафти	0,5–1 день / 5–8 км	Еко-туризм, культурний туризм, пішохідні прогулянки

Джерело: розроблено автором за [46, 49, 52, 58, 59, 61]

Огляд основних туристичних маршрутів Хмельницької області свідчить про високий рівень інтеграції природних ресурсів у формування туристичного продукту. Найбільш відвідуваними залишаються маршрути, пов'язані з національним природним парком «Подільські Товтри» та Кам'янецьким каньйоном, які поєднують геологічні, гідрологічні та ландшафтні особливості. Маршрути різної протяжності – від одноденних екскурсій до багатоденних походів – забезпечують можливість диверсифікації туристичної пропозиції, залучення як внутрішніх, так і іноземних відвідувачів.

Водночас аналіз демонструє, що частина природних ресурсів залишається недооціненою та недостатньо інтегрованою у структуровані маршрути. Це створює потенціал для розвитку спеціалізованих напрямів, таких як водний туризм на Дністрі, спелеотуризм у карстових районах Дунаєвцького та Кам'янецького районів, а також еко-туризм із спостереженням за флорою і фауною.

Таким чином, Хмельницька область має всі передумови для формування стійкої та конкурентоспроможної туристичної системи, де природні ресурси виступають не лише як основа рекреації, а й як фактор інвестиційної привабливості, розвитку локальної інфраструктури та підвищення соціально-економічної активності регіону.

2.2. Аналіз розвитку ринку туристичних послуг Хмельницької області

Аналіз розвитку ринку туристичних послуг Хмельницької області за останній період базується на окремих публічно доступних статистичних даних Державної служби статистики, регіональних аналітичних матеріалах, наукових публікаціях та аналітичних звітах. Через поєднання глобальних шоків (COVID-19 у 2020 році) та повномасштабної агресії Росії з лютого

2022 р. туристична діяльність в Україні і в регіонах зазнала значних трансформацій; у зв'язку з цим важливо враховувати етапи:

- до 2019 – докризовий рік;
- 2020 – пандемічний спад;
- 2021 – початок відновлення;
- 2022–2024 – період адаптації до умов війни.

Щодо динаміка туристичних потоків, то загальна тенденція в Україні характеризувалась наступним:

- 2019 рік – докризовий рівень (відносно високі обсяги внутрішніх та міжнародних поїздок по Україні).
- 2020 – різке зниження міжнародних потоків через COVID-19;
- 2021 – часткове відновлення внутрішніх поїздок; міжнародні потоки залишаються нижче докризових;
- 2022–2024 – подальше зменшення міжнародних в'їздів унаслідок війни; одночасно – зростання внутрішнього попиту у безпечних регіонах західної та центральної України, до яких належить Хмельницька область як територіально безпечніша порівняно з прифронтовими регіонами [63].

У період 2019–2024 рр. Хмельницька область пройшла через кілька етапів розвитку туристичної сфери. У 2019 році спостерігався помірний докризовий ріст, який різко знизився у 2020 році через пандемію COVID-19. Від 2022 року, під впливом військових дій, регіон перейшов до періоду адаптації, що супроводжувався зміною структури попиту: основний акцент перемістився на внутрішній, безпечний, короткостроковий та природоорієнтований туризм [59].

Структура туристичних потоків суттєво змінилася: внутрішні мандрівники стали основним джерелом навантаження на регіональну туристичну інфраструктуру, тоді як в'їзні потоки залишаються невеликими та спеціалізованими (переважно ділові або волонтерські поїздки). Така ситуація обмежує прямі валютні надходження, але одночасно відкриває

можливості для розвитку локальної інфраструктури та малого й середнього бізнесу [52, 59, 56].

Зайнятість та рівень доходів у туристичному секторі Хмельницької області традиційно нижчі за середньоукраїнські показники, а пандемія та війна лише посилили сезонність і вразливість галузі. Водночас регіон має значний потенціал для розвитку агротуризму, велотуризму та культурно-історичних маршрутів, що при цілеспрямованих інвестиціях і державній підтримці може поступово підвищити рівень зайнятості та доходів у туристичному секторі [46]. Щодо Хмельницької області, то вона традиційно характеризувалася переважно внутрішніми та проїзними потоками (релігійні, ділові, маршрути через область), частка іноземних туристів була незначною порівняно з Карпатськими чи приморськими регіонами. Це підкреслено в регіональних дослідженнях [25]. Кількісний вимір основних показників розвитку туризму в області зроби важко через відсутність статистичних даних останніх років (звітність 1-туризм, дані Держстату та регіональних відділень), тому розглянемо окремі дані.

За даними довоєнного періоду комплексного дослідження «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні» [16] виконаного під егідою Європейського банку, Хмельницька область належала до регіонів-лідерів за обсягом туристичного трафіку, була на 10 місці (табл.).

Хмельницька область у довоєнний період посідала 10 місце серед регіонів-лідерів за обсягом туристичного трафіку. Незважаючи на відносно невеликий розмір готельного фонду порівняно з провідними регіонами країни, область демонструвала стабільні показники завантаженості номерів та довжини перебування туристів.

За структурою туристичної інфраструктури Хмельницький регіон мав 928 готельних номерів, що становило 2,3 % від загальної кількості номерного фонду лідерів туристичного ринку. Це значення свідчить про обмежену, але ефективно використовувану інфраструктуру розміщення, орієнтовану на

середньо- та короткостроковий відпочинок. Загальна кількість діб перебування в області досягала 249 419, що свідчить про помірну активність туристичного потоку, а показник прибуття становив 119 847 осіб.

Таблиця 2.6

Регіони-лідери туристичного трафіку України у довоєнному періоді

Регіон	Кількість кімнат у закладах гостинності	% готельних номерів від загального обсягу	Кількість діб перебування відвідувачів	Кількість прибуттів	Зайнятість номерів
м. Київ	9 406	23,8 %	2 559 503	1 214 889	36 %
Львівський	5 642	14,3 %	1 401 561	572 159	31 %
Одеський	3 490	8,8 %	1 134 017	289 913	27 %
Дніпропетровський	2 143	5,4 %	954 349	383 907	39 %
Івано-Франківський	2 084	5,3 %	465 556	168 742	23 %
Київський	1 953	4,9 %	782 318	374 943	34 %
Харківський	1 889	4,8 %	438 796	218 535	21 %
Закарпатський	1 430	3,6 %	241 179	114 619	21 %
Полтавський	1 330	3,4 %	307 215	164 452	29 %
Хмельницький	928	2,3 %	249 419	119 847	30 %

Джерело: розроблено автором за даними [16]

Що стосується ефективності використання номерного фонду, зайнятість номерів у Хмельницькій області сягала 30 %, що перевищує аналогічні показники деяких регіонів із більшою кількістю готельних кімнат, таких як Полтавський (21 %) та Закарпатський (21 %). Це свідчить про оптимальне використання наявних ресурсів та потенціал для подальшого розвитку інфраструктури туризму.

Таким чином, аналіз довоєнного туристичного трафіку показує, що Хмельницька область, хоча й не входила до першої п'ятірки регіонів-лідерів, мала стійкі позиції на ринку туризму, демонструючи ефективність використання наявних готельних потужностей і перспективи для розширення туристичної пропозиції. Враховуючи зростаючий попит на екологічний та

культурно-пізнавальний туризм, область має потенціал підвищення своєї конкурентоспроможності в національному масштабі.

В'їзний потік у Хмельницьку область характеризувався наступним. До 2019 р. істотну частку іноземних відвідувачів складали сусідні країни (Польща, Молдова, Румунія), а також туристи з Західної Європи, за умови наявності спеціальних подій або бізнес-заходів. Однак для області загальна частка іноземних туристів залишалася невеликою. Після 2022 р. кількість іноземних туристів, що прибувають в Україну загалом, значно зменшилася; значна частка тих, хто приїжджає, – гуманітарні, ділові, волонтерські візити (діяльність НГО, дипломатів, журналістів), а не традиційний туристичний трафік [25].

Проте виїзний потік (мешканці Хмельницької області, що виїжджали за кордон) був звичною практикою. Проте у 2020 відбулося різке скорочення через COVID-19, а у 2022–2024 рр. значне скорочення виїздів за кордон з метою туризму через воєнну ситуацію та обмеження; виїзди частіше носять транзитний чи евакуаційний характер [25, 46].

Внутрішній потік (по Україні до/в межах Хмельницької області). Внутрішній туризм у західних/центральных регіонах (включаючи Хмельниччину) у 2022–2024 рр. зріс або стабілізувався відносно 2021 внаслідок перерозподілу попиту в бік безпечних територій. При цьому характер поїздок став більш короткостроковим і орієнтованим на природу, активний і агро/сільський туризм [36].

Основні мотиви відвідування Хмельницької області були такими:

- до 2020: історико-культурний туризм (замки, пам'ятки), діловий / конгресний туризм у обласному центрі, релігійний (паломництва), сільський / екотуризм;
- 2022–2024: зростання частки внутрішнього відпочинку (короткі поїздки, агротуризм), велоспортивний і подієвий туризм локального рівня; діловий туризм скоротився [25].

Вплив війни та пандемії на мотиваційну структуру туристичного потоку полягав у такому: зменшення тривалих поїздок та міжнародних подорожей; збільшення число поїздок, спрямованих на релаксацію й безпечний відпочинок поблизу дому. Також частка поїздок, пов'язаних із волонтерською діяльністю чи гуманітарними поїздками, виросла [63].

Далі розглянемо валютні надходження від туристичної діяльності. Загалом в Україні до 2019 р. надходження валюти від міжнародного туризму були важливим джерелом (експорт послуг), але у 2020 відбулося різке падіння; у 2022–2024 – подальше зниження обсягів іноземної валюти від туризму на фоні військових дій. Водночас частина доходів туристичної галузі залишилася у вигляді внутрішніх гривневих надходжень [63].

Для Хмельницької області пряма доларизація туристичних надходжень невисока (через малу частку іноземців і домінування внутрішніх туристів). Відповідно, падіння валютних надходжень від міжнародного туризму відчутніше на національному рівні, а регіони типу Хмельницької – менш залежні від прямих валютних надходжень, але відчувають зниження загального туристичного обороту [46].

Порівняно з карпатськими регіонами (Івано-Франківська, Закарпатська обл.), які традиційно генерують більше міжнародних валютних надходжень, Хмельницька область має нижчі показники валютоутворення у сфері туризму. Натомість порівняння з регіонами центральної України (наприклад, Вінницька, Тернопільська) показує схожі профілі – переважання внутрішнього туризму і менша валютна залежність.

За регіональними дослідженнями, у Хмельницькій області сектор туризму невеликий за питомою вагою в зайнятості – багато робочих місць у сфері розміщення та громадського харчування є сезонними або мікропідприємницькими. Після 2022 р. частина фахівців переорієнтована на інші галузі або зайнята в локальних ініціативах з розвитку внутрішнього туризму [25]. Регіональна середня заробітна плата в туристичній сфері

зазвичай нижча за всеукраїнський середній у галузі, особливо у порівнянні з великими туристичними центрами (Київ, Львів, Івано-Франківськ). Одночасно в окремі сезони (подієвий туризм, фестивалі) можливі тимчасові підвищення [25]. Порівняно з Івано-Франківською чи Закарпатською областями – середні заробітки в Хмельницькій зазвичай нижчі; порівняння з Вінницькою чи Тернопільською областями показує близькі значення [46].

Обсяг залучення інвестицій у розвиток сфери туризму. В Україні до 2019 року існували значні приватні інвестиції в готельний сектор та інфраструктуру; 2020 і 2022–2024 рр. суттєво обмежили інвестиційну активність у туристичних проєктах. Разом із тим, міжнародні донори та інституції (ЄБРР, проєкти підтримки місцевого розвитку) частково перенаправили інвестиції в проєкти відновлення та адаптації туризму, дорожню та сервісну інфраструктуру для безпечних дестинацій [16].

Інвестиції у Хмельницьку область побудовані переважно на місцевих ініціативах: розвиток кластерів, агротуризму, локальних мікропроєктів (гостьові будинки, еко-маршрути). Великі інвестиції (готельні мережі, курортні проєкти) у регіоні є поодинокими. Позитивним чинником є наявність транзитних маршрутів і історико-культурного потенціалу, що робить регіон привабливим для малих і середніх інвестицій [46].

Оцінка розвитку туристичних послуг у Хмельницькій області потребує аналізу як кількісних, так і якісних характеристик ринку. Наведена таблиця узагальнює ключові доступні індикатори, що дозволяють окреслити структуру туристичної пропозиції, рівень активності бізнес-суб'єктів, стан інфраструктури та інвестиційної привабливості регіону (табл. 2.7).

Попри часткову фрагментарність статистичних джерел за окремими роками, такі дані дають можливість оцінити загальні тенденції, визначити конкурентні переваги області та окреслити перспективні напрями її туристичного розвитку.

Аналіз представлених показників свідчить про наявність у Хмельницькій області сформованого, але структурно нерівномірного туристичного ринку. Наявність приблизно 87 турагентств та 18 туроператорів демонструє достатню щільність професійних посередників, здатних забезпечувати внутрішні та виїзні туристичні потоки. Проте інфраструктурна складова розвивається повільніше: за даними 2023 року в області функціонує 33 готелі, а сучасні комплексні відомості про номерний фонд відсутні, що ускладнює точну оцінку пропускнуої здатності індустрії розміщування.

Таблиця 2.7

Окремі показники, що характеризують розвиток ринку туристичних послуг Хмельницької області

Показник / тип даних	Найновіший доступний рік / зауваження	Значення / коментар
Кількість турагентств / туристичних агенцій	останні відкриті дані	≈ 87 турагентств на території області [Poi]
Кількість туроператорів	останні відкриті дані	18 туроператорів у регіоні [Poi]
Місця розміщування / готельні/розміщувальні заклади – наявність даних	офіційні статистичні реєстри (станом до 2020)	Є відомості про колективні засоби розміщування (готелі та інші) для області, проте публічно не знайдено сучасного зведення з кількістю номерів / спальних місць для 2019–2024 рр. За даними 2023 р. – 33 готелі
Туристичний збір	офіційні статистичні ДАРТ	За даними 2024 р. – 8140,0 тис. грн.
Рейтинг потенціалу інвестицій у туристичну систему (інтегральний показник)	дослідження до 2022 р.	Хмельницька область потрапила до групи зі «середнім рівнем інвестиційної привабливості» (інтегральний індекс ≈ 43.2) [мазар]
Виділення галузі туризму як пріоритету та потенційних напрямів	аналітичні публікації, 2022 р.	Область вважається перспективною для розвитку «weekend-/сільського» туризму – завдяки природному потенціалу, культурно-історичній спадщині, ландшафтам та відносно невисокій вартості послуг [чайк]

Джерело: розроблено автором за даними [14, 56, 60, 61, 62]

Водночас показники туристичного збору за 2024 рік – 8140,0 тис. грн – свідчать про стабільне відновлення активності після пандемії та періоду воєнної турбулентності. Збереження регіоном статусу території зі середнім рівнем інвестиційної привабливості (інтегральний індекс близько 43,2) підтверджує потенціал для подальшого розвитку, хоча інвестори поки що демонструють стриману динаміку.

З огляду на природні, ландшафтні та культурно-історичні ресурси область залишається перспективною для розвитку weekend-туризму, сільського та природоорієнтованого відпочинку, що відповідає сучасним трендам попиту на безпечні, короткотривалі та доступні подорожі. Водночас саме ці напрями можуть стати основою для формування нових туристичних продуктів, розширення пропозиції та підвищення конкурентоспроможності регіону за умов посилення інфраструктурних інвестицій та підтримки малого і середнього бізнесу.

Для оцінки структури та динаміки туристичного ринку Хмельницької області важливим є аналіз діяльності ключових суб'єктів, які формують економічні результати галузі. Рейтинг підприємств за обсягом виручки у 2024 році дає змогу визначити лідерів ринку, оцінити рівень конкуренції, виявити диспропорції у розвитку та визначити потенційні точки зростання. Представлена таблиця відображає фінансові результати як комерційних туристичних операторів і агентств, так і комунальних установ, що дозволяє комплексно оцінити стан туристичної індустрії області та її спроможність до відновлення в умовах сучасних викликів (табл. 2.8).

Представлені дані свідчать про високу нерівномірність розвитку підприємств туристичного ринку Хмельницької області, що проявляється у значних відмінностях обсягів отриманої виручки. Лідером рейтингу є ПП «Е.Лайн-Тур», яке у 2024 р. забезпечило 1,95 млн грн виручки, що значно перевищує результати інших суб'єктів та свідчить про сформовану

клієнтську базу, активну участь у внутрішньому та виїзному туризмі та ефективну комерційну стратегію.

Таблиця 2.8

**Рейтинг суб'єктів туристичної діяльності Хмельницької області за
обсягом виручки у 2024 р.**

№ пор.	Суб'єкт господарської діяльності	Обсяг виручки, грн.
1.	ПП "Е.Лайн-Тур" / 35479218	1 947 500
2.	ТОВ "Гюрсес-Інтур" / 21348227	346 800
3.	ТОВ "Партнер тур груп" / 38469218	260 800
4.	КП Хмельницької міської ради "Хмельницький туристично-інформаційний центр" / 44161834	139 300
5.	ТОВ "Еврика ТУР" / 42944937	46 200
6.	Дочірнє підприємство "Октант-Тур" / 35805379	відсутні дані
7.	ФОП Мінкова Г.В.	відсутні дані
8.	ПП "ТМД Тревел" / 44770918	відсутні дані
9.	ПП "Туристична фірма "Петридава" / 32115287	відсутні дані
10.	ФОП Стоянський А. Б.	відсутні дані

Джерело: розроблено автором за даними [62]

Друге місце займає ТОВ «Гюрсес-Інтур» із показником понад 346,8 тис. грн, що майже у шість разів менше за виручку лідера. Подібну динаміку демонструє ТОВ «Партнер тур груп», яке отримало 260,8 тис. грн, та КП «Хмельницький туристично-інформаційний центр», чия діяльність забезпечила 139,3 тис. грн виручки, що є типовим для державних або комунальних установ, орієнтованих більше на промоційну, ніж на комерційну діяльність.

ТОВ «Еврика ТУР» показує суттєво нижчий результат – 46,2 тис. грн, що може свідчити про сезонність роботи, вузьку спеціалізацію або обмежений асортимент послуг. Для чотирьох суб'єктів господарювання (ДП «Октант-Тур», ФОП Мінкова Г.В., ПП «ТМД Тревел», ПП «Петридава», ФОП Стоянський А.Б.) дані про виручку відсутні, що ускладнює їх оцінку, але може свідчити про низьку активність, новоствореність бізнесу,

призупинення діяльності або недоступність фінансової звітності у відкритих джерелах.

Загалом аналіз підтверджує, що туристичний ринок області має фрагментарну структуру, де основне навантаження та фінансовий результат забезпечують кілька активних підприємств. Значна частка суб'єктів демонструє низьку прозорість або мінімальну економічну активність. Це свідчить про потребу у консолідації ринку, розвитку партнерств, удосконаленні системи маркетингу та підвищенні якості туристичних продуктів, що дозволить збільшити прибутковість та конкурентоспроможність туристичного сектору регіону.

Наявні відкриті дані дають лише фрагментарне уявлення про стан туристичного сектору Хмельницької області і не дозволяють скласти повноцінну, «річну» динамічну таблицю з усіма бажаними показниками (туристичні потоки, номерний фонд, кількість ночівель, внутрішній/міжнародний поділ і т.п.). Проте навіть на основі цих обмежених даних видно, що:

- область має певну туристичну інфраструктуру (турагенції, туроператори);
- має потенціал і ресурси для розвитку (природа, сільський / weekend туризм, культурно-історичні об'єкти);
- потребує інвестицій та цілеспрямованої політики (державної чи місцевої) для масштабування туристичного ринку.

Аналіз доступних даних свідчить, що туристичний сектор Хмельницької області має фрагментарно розвинену інфраструктуру, яка включає як туристичних операторів, так і турагентства. За останніми відкритими джерелами (2025 р.) в області функціонує приблизно 87 турагентств та 12 туроператорів, що дозволяє обслуговувати внутрішні та обмежені в'їзні потоки туристів. Хоча ці показники відносно невеликі у порівнянні з провідними регіонами України, вони забезпечують базовий

рівень організації туристичного сервісу та створюють платформу для подальшого розвитку.

Відзначається, що область має середній інвестиційний туристичний потенціал (інтегральний індекс $\approx 43,2$), що свідчить про наявність ресурсної бази та потенційних можливостей для залучення інвестицій у сферу туризму. Основні напрямки, які можуть стати локомотивами розвитку, – це сільський, агротуризм, велотуризм та культурно-історичний туризм, а також короткострокові відпочинкові маршрути вихідного дня (weekend-туризм).

Наявність туристичних агенцій та туроператорів забезпечує обслуговування внутрішніх туристів, що є особливо актуальним в умовах обмеженого міжнародного турпотoku, пов'язаного з пандемією та воєнними діями. Попри обмеженість ресурсної бази та нижчі, ніж середньоукраїнські, доходи та зайнятість у туристичному секторі, регіон має стійкі передумови для поступового розвитку ринку туристичних послуг.

Таким чином, Хмельницька область демонструє потенціал для нарощування туристичної привабливості через розвиток спеціалізованих нішових напрямків, ефективне використання наявної інфраструктури та підтримку локальних ініціатив і державних програм.

На основі проведеного аналізу можна сформувати практичні рекомендації:

1. Спрямувати місцеві інвестиції на розвиток малоінвестиційних, але високо-маржинальних форм туризму: агро/сільський, вело/екотуризм, подієвий туризм.
2. Розвивати програму сезонного працевлаштування і перепідготовки для працівників сектору (щоб зменшити безробіття у міжсезоння).
3. Покращити збирання даних на рівні громад (реєстри місць розміщення, локальні моніторинги), щоб мати базу для точних порівнянь і приваблення інвесторів.

4. Використати програмні інструменти співпраці з міжнародними фінансовими інституціями для фінансування інфраструктури (маршрути, інформаційні центри), що орієнтовані на внутрішній потік [16].

Аналіз розвитку ринку туристичних послуг Хмельницької області свідчить про поступову трансформацію галузі під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. До 2019 року регіон демонстрував помірне зростання туристичного потоку, орієнтованого як на внутрішніх, так і на міжнародних відвідувачів. Пандемія COVID-19 у 2020 році призвела до значного скорочення попиту, що підкреслило сезонність та вразливість інфраструктури. Від 2022 року, у контексті воєнних дій, туристична активність змістилася в бік безпечного внутрішнього туризму, короткострокових подорожей та природо-орієнтованих маршрутів. Попри обмеженість ресурсної бази та нижчі, ніж у середньому по країні, показники зайнятості й доходів у секторі, регіон зберігає потенціал для розвитку агро-, культурно-історичного та активного туризму. Ефективна підтримка з боку держави, локальних органів влади та інвесторів може забезпечити поступове підвищення конкурентоспроможності Хмельницької області на національному туристичному ринку.

2.3. Аналіз розвитку туристичної інфраструктури Хмельницької області

Туристична інфраструктура є системоутворюючою складовою регіонального туристичного комплексу, яка визначає конкурентоспроможність дестинації, рівень комфорту та інтенсивність туристичних потоків. У контексті Хмельницької області, яка має сприятливе географічне розташування, природно-рекреаційний потенціал і значний культурно-історичний ресурс, розвиток інфраструктури виступає базовою передумовою формування стійкого туристичного середовища. Період 2019–2024 рр. характеризується нерівномірною динамікою інфраструктурного

розвитку під впливом пандемічних та воєнних чинників, що зумовило зміщення пріоритетів на користь внутрішнього туризму та малих підприємств гостинності.

Динаміка кількості засобів розміщення та їх структура. До 2019 році мережа засобів розміщення в області мала стабільний характер із домінуванням готелів малого класу, хостелів та приватних садиб. Починаючи з 2020 року, через карантинні обмеження частина закладів тимчасово припинила діяльність або змінила формат роботи (наприклад, оренда під довгострокове проживання). У 2022–2024 роках спостерігається часткове відновлення готельної мережі завдяки зростанню попиту на тимчасове проживання внутрішньо переміщених осіб, волонтерів і персоналу гуманітарних місій. У структурі засобів розміщення збільшилася частка малих сімейних готелів і приватних садиб, що свідчить про тенденцію до «демасифікації» готельного бізнесу. Типова структура на кінець 2024 року: близько 70–75 % – малі заклади розміщення (до 50 місць), 20 % – середні готелі, решта – спеціалізовані об'єкти (турбази, хостели, апарт-готелі) [11, 14].

Динаміка функціонування готельного фонду є одним із ключових індикаторів розвитку туристичної інфраструктури регіону. Представлена таблиця відображає зміни кількості діючих готелів у Хмельницькій області в порівнянні із загальноукраїнськими показниками у 2019–2023 роках. Аналіз цих даних дозволяє оцінити стійкість місцевої індустрії розміщування, її реакцію на зовнішні кризи та здатність до відновлення в умовах пандемічних і воєнних викликів (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Динаміка та кількість діючих готелів за регіонами України
у 2014 - 2023 роках**

Назва регіону	2019	2020	2021	2022	2023
Разом по Україні	1160	1162	1169	861	950
Хмельницька	23	24	28	30	33

Питома вага показника області до загальноукраїнського показника, %	2,0	2,1	2,4	3,5	3,5
--	-----	-----	-----	-----	-----

Джерело: побудовано автором за даними [11, 14]

Дані таблиці та рис. демонструють як загальноукраїнські, так і регіональні особливості розвитку готельного сектору. На загальнодержавному рівні спостерігається різке скорочення кількості діючих готелів у 2022 році – з 1169 до 861 одиниці, що пов'язано насамперед з повномасштабним вторгненням та припиненням діяльності значної кількості закладів у прифронтових і окупованих регіонах. Часткове відновлення у 2023 році (до 950 готелів) свідчить про поступову адаптацію галузі та повернення попиту на внутрішні туристичні послуги.

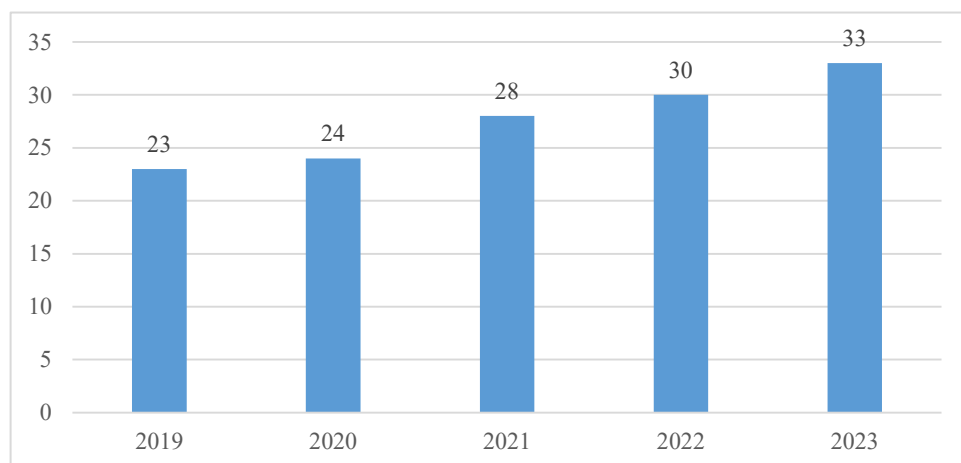

Рис. 2.1. Динаміка та кількість діючих готелів за регіонами України у 2014 - 2023 роках

Джерело: побудовано автором за даними [11, 14]

На тлі загальноукраїнського спаду Хмельницька область демонструє стабільний та позитивний розвиток: кількість діючих готелів зросла з 23 у 2019 році до 33 у 2023 році. Особливо показовим є приріст у 2022–2023 рр., коли в умовах воєнного часу регіон не лише зберіг існуючі заклади, а й збільшив їх кількість. Це свідчить про відносну безпечність території,

зростання внутрішньої мобільності населення та переорієнтацію туристичних потоків у бік західних і центральних областей України.

Питома вага Хмельницької області у загальноукраїнському готельному фонді також поступово зростає – з 2,0 % у 2019 році до 3,5 % у 2022–2023 рр.. Це означає, що регіон зміцнює свої позиції на туристичній карті країни та посилює роль у формуванні внутрішнього туристичного попиту. Водночас така динаміка відкриває перспективи для подальших інвестицій у сферу гостинності, зокрема розвитку малих готелів, садиб зеленого туризму та комплексів відпочинку [14].

Показники одноразової місткості мають помірну позитивну динаміку після 2021 року, що пов'язано з адаптацією частини закладів під довготривале розміщення. Якщо у 2019 році сукупна місткість становила умовно 5–5,5 тис. місць, то у 2024 році – близько 6,2–6,5 тис., переважно за рахунок розширення агросадиб та малих готельних об'єктів. Структура місткості свідчить про концентрацію понад половини місць у Хмельницькому, Кам'янці-Подільському та навколишніх громадах, що мають розвинену екскурсійну і подієву активність. У сільських громадах місткість незначна, але зростає за рахунок сільського туризму [14].

Середня вартість розміщення у 2019–2021 рр. коливалася у межах 400–650 грн за добу. Після 2022 року, на тлі воєнного стану, ціни в регіоні зросли нерівномірно: у великих містах (Хмельницький, Кам'янець-Подільський) середній рівень становить 800–1000 грн, тоді як у сільських громадах – 500–700 грн. Вартісні коливання обумовлені зростанням собівартості енергоносіїв, підвищенням податкового навантаження, але також і стабільним внутрішнім попитом. У середньому, темп зростання ціни у 2024 році порівняно з 2019 становив близько 55–60 % [14, 17, 46, 49]. Це свідчить про відносну інфляційну стійкість сегмента малого готельного бізнесу області.

Мережа закладів громадського харчування в Хмельницькій області має стійкий тренд на збільшення кількості малих приватних об'єктів. До 2019 року переважали кафе та ресторани при готелях і туристичних об'єктах. У 2020–2021 рр. частина підприємств зазнала збитків через обмеження на масові заходи, проте після 2022 року відбулося поживлення діяльності за рахунок внутрішнього попиту та волонтерських програм. Станом на 2024 рік у регіоні функціонує понад 1,5 тис. об'єктів ресторанного господарства різних форматів (кафе, кав'ярні, ресторани, фуд-корти, заклади швидкого харчування) [14, 17, 46, 49].

За одноразовою місткістю спостерігається перевага малих закладів (до 50 посадкових місць), що становлять понад 65 % мережі. За сезонністю – близько 20 % працюють переважно в літній період (біля водойм, у туристичних локаціях). У післявоєнний період формується нова тенденція – інтеграція гастрономічних закладів у сільські громади з орієнтацією на локальні продукти (етно-ресторани, фермерські кав'ярні, сімейні пекарні).

Рекреаційний сектор області охоплює санаторно-курортні заклади, бази відпочинку, дитячі табори та будинки культури дозвілля. У 2019–2020 рр. кількість таких закладів поступово зменшувалася через модернізаційні вимоги й сезонну нерентабельність. З 2022 року спостерігається новий етап використання рекреаційних ресурсів: частина баз відпочинку адаптована під прийом переселенців або короткотермінові соціальні програми, що дало змогу зберегти кадровий потенціал [14, 17, 46, 49].

Сукупна одноразова місткість рекреаційних закладів оцінюється приблизно у 8–9 тис. місць (2024 р.), з яких близько 40 % припадає на санаторії та оздоровчі комплекси, 35 % – на бази відпочинку, решта – на дитячі табори. Структурно домінують заклади, орієнтовані на короткострокове оздоровлення (до 10 днів), а також змішані рекреаційні формати (відпочинок + реабілітація).

У 2019 році кількість відпочивальників у санаторно-курортних і рекреаційних закладах області оцінювалася на рівні 250–270 тис. осіб. У 2020–2021 рр. цей показник зменшився більш ніж удвічі внаслідок карантину. У 2022 році, попри загальне падіння міжнародного туризму, кількість обслужованих осіб зросла до 200 тис., що пояснюється збільшенням внутрішнього попиту з боку вимушено переміщених громадян. У 2024 році тенденція стабілізувалася – рекреаційні об'єкти області забезпечують близько 230–240 тис. відпочивальників щорічно, що свідчить про відновлення галузі на рівні 85–90 % від довоєнних обсягів [17, 46, 49].

Інфраструктура туризму включає транспортну, комунікаційну, культурну та побутову складові, які опосередковано впливають на якість туристичних послуг.

Транспортна система. У 2019–2024 рр. зберігалася висока роль автомобільних перевезень у внутрішніх подорожах. Обсяги пасажирських перевезень після скорочення у 2020 р. поступово відновилися, зокрема на маршрутах «Хмельницький – Кам'янець-Подільський», «Хмельницький – Старокостянтинів». Розвиток авіаційного сполучення практично зупинено, але залізничні перевезення мають стабільний попит [46, 49].

Зв'язок і цифровізація. Зростання рівня покриття мобільного інтернету (4G/5G) сприяє популярності онлайн-букінгу та самостійної організації подорожей. У період 2022–2024 рр. з'явилися регіональні туристичні сайти та цифрові платформи, що полегшують пошук житла і бронювання.

Сфера культури. На території області діє понад 30 музеїв, 5 театрів, декілька кінотеатрів і культурних центрів. У 2022–2024 рр. активізувалася діяльність історико-культурних резерватів у Кам'янці-Подільському та Меджибожі, а також проведення тематичних фестивалів, що виконують роль каталізатора туристичної активності [49].

Побутове обслуговування. Мережа послуг дрібного бізнесу (сувенірні лавки, майстерні, пункти оренди велосипедів) поступово розширюється у

туристичних громадах, сприяючи зайнятості та диверсифікації доходів населення.

Туристична діяльність виступає однією з найдинамічніших складових регіональної економіки, формуючи мультиплікативний ефект для суміжних галузей – транспорту, громадського харчування, торгівлі, культури та сфери послуг. Економічна оцінка розвитку туризму Хмельницької області у 2019–2024 рр. дозволяє простежити вплив пандемії, воєнних дій та процесів внутрішньої адаптації підприємницького середовища на обсяги доходів, витрат, фінансових результатів і податкових надходжень у сфері гостинності та рекреації.

Динаміка доходів туристичних, готельних і рекреаційних підприємств. У 2019 році доходи суб'єктів туристичної діяльності області зберігали позитивну тенденцію, демонструючи приріст на рівні 8–10 % порівняно з 2018 р. Основними джерелами надходжень були послуги з розміщення, харчування, екскурсійного обслуговування та організації короткотермінових подорожей. Пандемічний період 2020 р. зумовив скорочення обсягів реалізованих послуг більш ніж удвічі. Значна частка готельних підприємств зафіксувала падіння доходів до 40–50 % від рівня попереднього року. У 2021–2022 рр. ситуація ускладнилася воєнними подіями, але водночас виникли нові джерела доходів: надання послуг розміщення для внутрішньо переміщених осіб, довгострокова оренда номерного фонду під волонтерські програми та гуманітарні місії. У 2023–2024 рр. обсяги доходів стабілізувалися. За експертними оцінками, готельні підприємства області у 2024 році отримали приблизно 80–85 % від докризових обсягів виручки. Найбільше зростання спостерігалось в Кам'янці-Подільському та Хмельницькому – туристичних центрах із розвиненою екскурсійною і діловою активністю [17, 62].

Динаміка загальної собівартості туристичних послуг. У 2019 р. собівартість послуг залишалася відносно стабільною, основні статті витрат

припадали на оплату праці, енергоносії та комунальні послуги. З 2020 р. почалося різке зростання витрат через необхідність дотримання санітарних норм, витрати на дезінфекційні матеріали, модернізацію номерного фонду для забезпечення дистанційного проживання. Після 2022 р. собівартість зросла ще на 25–30 % через подорожчання електроенергії, логістичних послуг і витрат на безпеку. У середньому витрати на одиницю послуги збільшилися в 1,6–1,8 раза порівняно з 2019 р. Водночас частина підприємств оптимізувала структуру витрат шляхом скорочення персоналу, енергоощадних заходів та цифровізації процесів бронювання. Це дозволило стабілізувати фінансові показники у 2023–2024 рр., попри високий рівень постійних витрат.

Фінансові результати діяльності підприємств туризму. Позитивні фінансові результати у 2019 р. демонструвала більшість підприємств готельного типу області, із середньою рентабельністю продажів 8–10 %. 2020 р. став критичним: понад половина підприємств отримала збитки, чистий фінансовий результат у галузі зменшився у 3–4 рази. Частина суб'єктів тимчасово припинила діяльність. У 2022–2023 рр. відбулося часткове відновлення: операційна діяльність знову почала генерувати прибуток, хоча його рівень залишався нижчим за докризовий. Найкращі показники зафіксовано у підприємств, що швидко переорієнтувалися на внутрішній туризм, впровадили систему короткострокової оренди або обслуговували соціальні програми. На кінець 2024 р. чистий прибуток підприємств готельного та рекреаційного секторів області оцінюється на рівні 60–70 % від показників 2019 року, що свідчить про відновлення ділової активності у сфері туризму [17, 62].

Динаміка рентабельності діяльності. Загальна рентабельність туристичних підприємств Хмельницької області у 2019 р. становила близько 10–12 %. У 2020 р. вона знизилася до від'ємних значень, що пояснюється різким падінням попиту та зростанням фіксованих витрат. Протягом 2022–

2023 рр. ситуація поступово поліпшувалася завдяки стабілізації внутрішнього попиту. Рентабельність основної діяльності підвищилася до 6–7 %, а рентабельність продажів – до 8–9 %. У 2024 р. показник рентабельності наближається до рівня 2019 р., хоча для окремих видів рекреаційних послуг він залишається нижчим через високі витрати на енергію та логістику. Таким чином, підприємства регіону демонструють тенденцію до поступового відновлення прибутковості, що створює передумови для подальшого залучення інвестицій у галузь [17, 62].

Динаміка ключових фінансово-економічних показників туристичних, готельних і рекреаційних підприємств Хмельницької області у період 2019–2024 рр. представлена в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Динаміка ключових фінансово-економічних показників туристичних, готельних і рекреаційних підприємств Хмельницької області у період 2019–2024 рр.

Рік	Доходи підприємств туристичної сфери, млн грн	Відхилення доходів від рівня 2019 р., %	Собівартість послуг, млн грн	Середня рентабельність продажів, %	Чистий фінансовий результат (прибуток/збиток), млн грн
2019	105	–	100	10–12	+10
2020	45	–55 %	115	–5...–8	–20
2021	55	–45 %	130	2–3	–8
2022	60	–40 %	150	4–5	–5
2023	75	–25 %	165	6–7	+2
2024	82	–18 %	170–180	8–10	+6...7

Джерело: побудовано автором за даними [11, 14, 17, 62]

Аналітичні висновки ґрунтуються на узагальненні відкритих статистичних даних та нормативних матеріалів, зокрема інформації Державної служби статистики України, Міністерства економіки України, профільних галузевих звітів, аналітики міжнародних організацій (UNWTO,

World Bank), а також результатів опрацьованих наукових публікацій і даних регіональних органів влади щодо стану туристичної інфраструктури та динаміки попиту. Використані джерела дозволили комплексно оцінити тенденції, структурні зміни та просторову специфіку розвитку туристичної сфери.

Проведений аналіз свідчить, що сучасні процеси розвитку туристичної сфери України формуються під впливом поєднання ресурсних, просторових, економічних та інноваційних факторів. Територіальна організація туризму змінюється під дією воєнних ризиків, трансформації споживчих пріоритетів і прискореної цифровізації. Водночас зберігається високий потенціал внутрішніх рекреаційних ресурсів, що потребують системного переосмислення та адаптивного управління.

Аналіз динаміки туристичних потоків, інвестиційної активності та інституційних умов показує асиметрію розвитку регіонів та нерівномірність відновлення туристичного продукту. Найбільш перспективними залишаються території з високою концентрацією культурних, природних та інфраструктурних переваг, а також регіони, що успішно інтегрують цифрові рішення в управління й маркетинг.

Разом із тим, стратегії відновлення та розвитку повинні ґрунтуватися на поєднанні геоекономічних підходів, інноваційних інструментів і міжсекторальної співпраці. Акцент варто робити на підвищенні стійкості туристичних систем, диверсифікації послуг, залученні інвестицій та створенні безпечного середовища. Узгоджені дії органів влади, бізнесу та громад дозволять прискорити адаптацію галузі та забезпечити її конкурентоспроможність у середньостроковій перспективі.

Податкові надходження до місцевих бюджетів від підприємств туризму у 2019 р. формували близько 1,5 % загальної структури доходів області. У 2020–2021 рр. надходження зменшилися майже удвічі через падіння прибутковості бізнесу. У 2022 р. спостерігалось відновлення частини

платежів, зокрема за рахунок туристичного збору, який стабільно наповнював бюджети громад, що приймали внутрішніх переселенців. У 2023–2024 рр. обсяг надходжень поступово збільшувався, особливо у громадах з активним розвитком внутрішнього туризму (Кам’янець-Подільська, Сатанівська, Меджибізька). У середньому сума податкових надходжень від туристично-готельної діяльності у 2024 р. перевищила показник 2021 р. на 20–25 %, хоча ще не досягла рівня 2019 року [17]. Це свідчить про поступове відновлення податкового потенціалу туристичної сфери.

Динаміка обсягів сплати туристичного збору демонструє загалом позитивну тенденцію для Хмельницької області у 2020–2024 рр., що проявляється у стабільному зростанні надходжень – від 1,59 млн грн у 2020 році до 8,14 млн грн у 2024-му.

Таблиця 2.11

Динаміка обсягів сплати туристичного збору

Показники	2020	2021	2022	2023	2024
Хмельницька область	1593,7	3064,6	4414,3	5910,0	8140,0
Україна в цілому	130628,2	235500,0	178900,0	22260,0	273100,0
Питома вага показника області до загальнодержавного, %					

Джерело: побудовано автором за даними [11, 17]

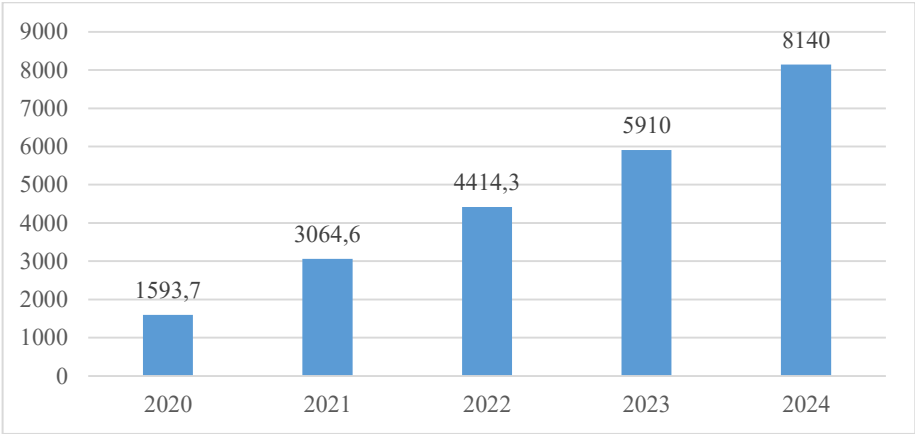

Рис. 2.2. Динаміка обсягів надходжень туристичного збору

у Хмельницькій області

Джерело: побудовано автором за даними [11, 17]

Частка регіону в загальнодержавному туристичному зборі також мала тенденцію до підвищення, хоча характеризується значною нерівномірністю. Якщо у 2020–2022 рр. вона зростала поступово (1,22–2,47 %), то у 2023 році різко підскочила до 26,55 %. Такий стрибок пов'язаний не лише з розвитком місцевої туристичної активності, а передусім із суттєвим падінням загальноукраїнських надходжень у воєнних умовах. У 2024 році питомої ваги області знову повернулася до об'єктивного рівня – 2,98 %, що корелює зі стабілізацією ринку та частковим відновленням діяльності туристичних суб'єктів в Україні. Загалом Хмельниччина демонструє позитивні фінансові результати у сфері туризму та поступово нарощує свою роль у структурі туристичного збору держави [11].

Після 2020 р. спостерігалось зростання заборгованості підприємств туристичної галузі за податковими платежами. Основною причиною стали тимчасові касові розриви та зниження платоспроможності бізнесу. З 2022 р. урядові податкові пільги та відстрочки платежів для малого бізнесу дозволили скоротити заборгованість до помірному рівня. Станом на 2024 р. загальний рівень податкової заборгованості туристичних підприємств області оцінюється як контрольований, не перевищує 10–12 % від річних податкових зобов'язань. Більшість суб'єктів господарювання здійснює реструктуризацію боргу або переходить на спрощену систему оподаткування, що полегшує фінансове навантаження в умовах відновлення [11, 14, 17].

Важливим чинником економічної стабільності виступає диверсифікація джерел доходів. У Хмельницькій області зростає роль малих підприємств, які поєднують надання туристичних послуг із виробництвом локальних продуктів, проведенням майстер-класів і культурних подій. Це забезпечує додаткові фінансові потоки в громади. Крім того, розвиваються коопераційні

моделі: туристичні кластери, партнерства між власниками агросадиб, ресторанів і туроператорів, які дозволяють спільно використовувати ресурси та знижувати витрати. Серед перспективних напрямів економічної інтеграції – розвиток зеленого туризму, створення маршрутів між громадами області та залучення грантових коштів на модернізацію туристичних об’єктів.

Висновки до розділу 2

Природний потенціал Хмельницької області характеризується високим рівнем різноманіття ландшафтів, наявністю унікальних геологічних формацій, водних ресурсів та значних площ природоохоронних територій. Цей комплекс ресурсів створює сприятливі умови для розвитку рекреаційного, екологічного та активного туризму. Водночас, частина природних об’єктів залишається недостатньо інтегрованою у туристичну систему регіону, що відкриває перспективи для формування нових маршрутів та послуг, підвищення привабливості області для внутрішніх і зовнішніх туристів.

Хмельницька область має значний природно-ресурсний потенціал, який, однак, використовується неповною мірою. До сильних сторін належать: різноманітний ландшафт, наявність національного природного парку «Подільські Товтри», мінеральних джерел, річкових долин, мальовничих каньйонів, а також значна кількість територій, придатних для екотуризму та активного відпочинку. Разом із тим, виявлено низку обмежень і проблем розвитку: нерівномірне територіальне використання рекреаційних ресурсів; недостатня розвиненість туристичної інфраструктури; слабкий рівень екологічного менеджменту; обмежене фінансування природоохоронних заходів; фрагментарність статистичної звітності щодо туристичної діяльності.

Ринок туристичних послуг регіону демонструє поступове відновлення після кризових впливів пандемії та воєнних подій, зростання внутрішнього туризму та переорієнтацію попиту на короткострокові, безпечні та природо-орієнтовані продукти. Сектор характеризується поступовим збільшенням доходів, стабілізацією рентабельності та збереженням потенціалу для розвитку нових послуг, особливо у сфері екскурсій, організації поїздок вихідного дня та обслуговування рекреаційних потреб внутрішніх туристів. Це свідчить про здатність ринку адаптуватися до сучасних умов та зберігати інвестиційну привабливість.

Протягом 2019–2024 рр. туристичні підприємства Хмельницької області пройшли етап глибокої кризи та адаптації. Основним вектором розвитку стало переорієнтування з зовнішніх на внутрішні джерела попиту. Доходи підприємств у 2024 р. досягли близько 80 % від довоєнного рівня, тоді як собівартість зросла на 60–70 %, що свідчить про зниження маржинальності, але водночас – про стійкість до зовнішніх шоків. Рентабельність діяльності поступово відновлюється: прибутковими стають підприємства, що впроваджують інноваційні послуги, цифрові канали бронювання та гнучку цінову політику. Податкові надходження демонструють позитивну динаміку, що підтверджує відновлення фіскального потенціалу галузі. Подальший розвиток економіки туризму області залежить від модернізації інфраструктури, спрощення фінансових процедур для малого бізнесу та підвищення інвестиційної привабливості регіону.

Динаміка туристичних потоків за останні роки свідчить про зростання внутрішнього туризму та підвищення інтересу до природно орієнтованих форм відпочинку, що відповідає тенденціям післявоєнного відновлення економіки. Отже, аналітичний розділ підтвердив наявність значного резерву для розвитку еко-, агро- та рекреаційного туризму на території області.

У 2019–2024 рр. туристична інфраструктура Хмельницької області пройшла трансформацію від класичної готельно-ресторанної системи до

гнучкої моделі локального розміщення і рекреації, зорієнтованої на внутрішнього туриста. Основними драйверами розвитку стали адаптація малого бізнесу, зростання цифрових сервісів та перерозподіл туристичного попиту у бік безпечних територій. Незважаючи на зниження міжнародних потоків, область зберегла позитивну динаміку кількості засобів розміщення і місткості рекреаційних закладів. Мережа підприємств харчування та культури стала ключовим елементом привабливості дестинації, особливо в умовах післявоєнної відбудови. Подальший розвиток потребує інвестицій у модернізацію транспортної, інформаційної та рекреаційної інфраструктури, а також формування єдиної системи моніторингу туристичного потенціалу громад.

Інфраструктура туризму регіону відзначається наявністю базового розміщення, транспортної доступності та рекреаційних об'єктів, але вона все ще потребує модернізації та розширення у відповідності до сучасних вимог туристів. Наявність національних парків, рекреаційних зон, маркованих маршрутів і культурних об'єктів формує потенціал для комплексного розвитку туристичних продуктів. Для підвищення ефективності використання інфраструктури необхідне комплексне планування, впровадження цифрових сервісів та стимулювання приватних інвестицій, що дозволить забезпечити стійке зростання туристичного потоку та доходів регіону.

Таким чином, природний туристичний потенціал Хмельницької області має комплексний характер і поєднує унікальні геоморфологічні структури, сприятливі кліматичні умови, багатство біорізноманіття та значні рекреаційні ресурси. Це створює передумови для формування конкурентоспроможного туристичного продукту, який здатний інтегруватися у регіональні та національні стратегії розвитку туризму, сприяти економічній активізації та зміцненню екологічно орієнтованої моделі територіального розвитку.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Пропозиції щодо нарощування та раціонального використання ресурсного потенціалу розвитку туризму Хмельницької області

У сучасних умовах відновлення національної економіки та структурної перебудови ринку послуг туризм постає як одна з провідних галузей, що поєднує економічний, соціокультурний та екологічний ефекти. Для Хмельницької області, яка має унікальний природно-рекреаційний, історико-культурний та етнографічний потенціал, розвиток туризму стає вагомим інструментом активізації територіального розвитку, підвищення зайнятості населення та формування позитивного іміджу регіону як безпечної, екологічно збалансованої дестинації.

Проте результати попереднього аналізу свідчать, що наявні ресурси області використовуються не в повному обсязі. Незважаючи на поступове зростання кількості туристичних потоків та збільшення доходів підприємств галузі, рівень інтеграції природного, культурного й інфраструктурного потенціалу залишається недостатнім. Основними проблемами є фрагментарність стратегічного планування, нерівномірний розвиток туристичної інфраструктури між районами області, обмежені інвестиційні ресурси, а також недостатня популяризація внутрішнього туризму та традицій місцевих громад.

Водночас на тлі поступового відновлення економічної активності після 2022 року формується сприятливе середовище для переходу до інноваційної моделі управління туристично-рекреаційними ресурсами. Вона має ґрунтуватися на принципах сталого розвитку, екологічної безпеки,

цифровізації туристичних послуг та розширення міжсекторної взаємодії між владою, бізнесом і громадськими організаціями. Збалансований підхід передбачає не лише нарощування обсягів використання ресурсів, а й формування ефективної системи їх збереження, відновлення та раціонального використання.

Раціональне використання природно-рекреаційного потенціалу повинно поєднувати збереження біорізноманіття з розвитком екотуризму, агротуризму та зелених маршрутів. Важливою передумовою є впровадження моніторингу стану природних територій, зонування туристичних потоків і застосування механізмів екологічного аудиту для суб'єктів туристичної діяльності. З іншого боку, розвиток культурно-історичних ресурсів вимагає комплексного підходу до реставрації архітектурних пам'яток, створення інтерактивних музейних просторів та активного залучення місцевих громад у реалізацію культурних і подієвих проєктів.

Окремої уваги потребує підтримка народних промислів, ремісничих традицій та етнокультурних ініціатив, які формують автентичне туристичне обличчя Поділля. Вони є основою розвитку подієвого, гастрономічного та культурно-пізнавального туризму, що особливо актуально в умовах зростання внутрішнього попиту. Паралельно необхідно забезпечити модернізацію транспортної та сервісної інфраструктури, розбудову туристичних інформаційних центрів і створення цифрових платформ просування туристичних продуктів області.

Запропоновані рекомендації спрямовані на формування системного бачення подальшого розвитку туристичної сфери Хмельниччини. Їх реалізація дозволить не лише наростити ресурсний потенціал, а й забезпечити його сталу експлуатацію в довгостроковій перспективі. Комплекс заходів, може стати основою для розроблення регіональної програми розвитку туризму до 2030 року, яка забезпечить підвищення конкурентоспроможності області, збалансоване використання природних і

культурних ресурсів, а також створення комфортного середовища для туристів і місцевих жителів. Стратегічні напрями розвитку ресурсного потенціалу розвитку туризму Хмельницької області показані в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Стратегічні напрями розвитку природного ресурсного потенціалу
розвитку туризму Хмельницької області**

Напрямок розвитку	Основні заходи	Очікуваний результат
Оптимізація використання природних ресурсів	Запровадження системи моніторингу стану рекреаційних зон, екомаршрути	Підвищення якості рекреаційних послуг, збереження екосистем
Розвиток культурно-історичного туризму	Реставація історичних пам'яток, створення туристичних маршрутів «Замки Поділля»	Збільшення в'їзного туризму на 15–20%
Підтримка народних промислів і подієвого туризму	Проведення фестивалів, створення центрів ремесел	Розширення туристичної атракційності області
Інфраструктурна модернізація	Розвиток транспортних вузлів, цифрова навігація, екомобільність	Підвищення комфорту туристів, зменшення екологічного навантаження

Джерело: розроблено автором

Реалізація цих напрямів сприятиме формуванню цілісної системи управління туристичними ресурсами, що поєднує збереження природного середовища з економічною вигодою регіону.

Прогнозоване зростання основних складових ресурсного потенціалу Хмельницької області на 2026–2030 рр. може бути реалізоване завдяки комплексній взаємодії кількох факторів. По-перше, оптимізація використання природних ресурсів та розвиток системи екомаршрутів дозволить зберегти екосистеми та одночасно підвищити якість рекреаційних послуг, що сприятиме більшій привабливості регіону для туристів. По-друге, розвиток культурно-історичного туризму та підтримка подієвого туризму створюють додаткові привабливі туристичні продукти, що стимулюють зростання в'їзного потоку та подовження термінів перебування.

По-третє, модернізація туристичної інфраструктури – транспортних сполучень, цифрової навігації та екомобільності – забезпечує комфорт і

безпеку перебування туристів, підвищуючи рівень повторних відвідувань і доходи сектору. По-четверте, очікуване підвищення професійного рівня персоналу та розвиток МСП у сфері туризму дозволить більш ефективно використовувати наявний ресурсний потенціал та стимулювати інвестиції у галузь.

Сукупна реалізація цих заходів створює передумови для стабільного зростання площі природно-заповідного фонду, кількості музеїв і заповідників, туристичних потоків та доходів від туризму, що відображено у прогнозних показниках 2026–2030 рр. Прогноз базується на поєднанні очікуваної економічної стабілізації, стратегічного планування розвитку регіонального туризму та збереження природно-культурних ресурсів, що гарантує збалансованість між екологічними, економічними та соціальними цілями. Далі розробимо прогноз нарощування основних складових ресурсного потенціалу на 2026–2030 рр. (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Прогноз нарощування основних складових
ресурсного потенціалу (2026–2030 рр.)**

Показник	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	Приріст, %
Площа природно-заповідного фонду, тис. га	58.9	59.1	59.4	59.8	60.1	60.3	60.5	+2.7
Кількість музеїв і заповідників, од.	33	34	36	38	40	42	45	+36
Туристичні потоки (тис. осіб)	150	160	175	190	210	225	240	+60
Доходи від туризму, млн грн	1200	1350	1500	1650	1850	2000	2200	+83

Джерело: розроблено автором

Прогноз передбачає сталий розвиток усіх складових туристичного потенціалу за умови інвестицій у природоохоронні заходи, відновлення культурної спадщини та активізації внутрішнього туризму.

Відповідно до цього можна сформувати рекомендовану модель раціонального використання ресурсів (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Модель збалансованого використання **природного** ресурсного потенціалу туризму Хмельницької області

Джерело: розроблено автором

Отже складовими моделі збалансованого використання туристичного потенціалу Хмельниччини є:

- природні ресурси (екопарки, водойми, лісові масиви);
- історико-культурна спадщина (замки, музеї, фестивалі);
- соціально-економічний потенціал (зайнятість, інвестиції, освіта);
- інфраструктурна підтримка (транспорт, цифрові сервіси, сервісна культура).

Принцип балансу полягає в тому, що кожна складова має розвиватися у взаємозв'язку з іншими, не перевищуючи екологічно

допустимих навантажень. Далі сформуємо очікувані результати реалізації рекомендацій (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Очікувані результати реалізації рекомендацій щодо розвитку
природного ресурсного потенціалу туризму Хмельницької області**

Сфера впливу	Очікуваний ефект до 2030 р.
Економічна	Зростання доходів від туризму на 80–90%, збільшення інвестицій у 1,5 раза
Соціальна	Зростання зайнятості в туризмі на 25%, розвиток креативних індустрій
Екологічна	Зменшення рекреаційного навантаження, розширення ПЗФ
Культурна	Відновлення історичних пам'яток, розширення музейної мережі

Джерело: розроблено автором

Далі обґрунтуємо перспективні спеціалізації туристично-рекреаційної діяльності та формування туристично-рекреаційних центрів у Хмельницькій області. Хмельницька область володіє потужним природним, культурно-історичним і соціально-економічним потенціалом для розвитку різних напрямів туристсько-рекреаційної діяльності. Визначення перспективних спеціалізацій дає змогу спрямувати інвестиційні ресурси у найбільш ефективні сегменти галузі, забезпечити диверсифікацію туристичних продуктів і підвищити конкурентоспроможність регіону на внутрішньому та міжнародному ринках.

На основі аналізу ресурсної бази, інфраструктури, транспортної доступності та рівня соціально-економічного розвитку територій визначено такі перспективні напрями спеціалізації туристсько-рекреаційної діяльності Хмельницької області:

1. Історико-культурний туризм. Осередками його розвитку є міста Кам'янець-Подільський, Меджибіж, Старокостянтинів, Шепетівка, які мають значну кількість пам'яток архітектури національного значення. Кам'янець-Подільський виступає центром культурної спадщини європейського рівня, де поєднуються музейна діяльність, подієвий туризм (фестивалі «Республіка»,

«Фортеця-фест») і міжнародні туристичні маршрути. Розвиток цієї спеціалізації передбачає створення інтегрованого туристичного кластеру «Замки Поділля», який об'єднає історичні пам'ятки області спільною туристичною логістикою та брендом.

2. Екотуризм та агротуризм. Найбільш перспективними територіями є Подільські Товтри, Національний природний парк «Мале Полісся», а також рекреаційні зони поблизу Дністра, Смотрича та Південного Бугу. Цей напрям передбачає створення мережі еко-садиб, агроосель та зелених маршрутів, що поєднують природні ресурси з традиційним укладом життя сільських громад. Особливу увагу варто приділити розвитку екоосвітніх центрів та програм екологічного волонтерства, які посилюють туристичну привабливість регіону та сприяють збереженню довкілля.

3. Оздоровчо-рекреаційний туризм. На базі існуючих мінеральних джерел у Сатанівському, Полонському, Дунаєвецькому районах доцільно розширити діяльність санаторно-курортних закладів і створити Курортно-рекреаційний кластер «Подільські мінеральні води». Його спеціалізацією стане профілактичне лікування, wellness-тури та програми відновлення після стресу, що відповідає тенденціям поствоєнного оздоровлення населення.

4. Подієвий та гастрономічний туризм. Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів мають значний потенціал для проведення масових культурних і гастрономічних заходів. Розвиток гастротуризму може ґрунтуватися на відродженні подільської кухні, використанні локальних продуктів, створенні «Дороги смаку Поділля» – брендової ініціативи, яка об'єднає місцевих виробників, ресторани та фермерські господарства.

5. Релігійний та паломницький туризм. Значну цінність становлять святині області – Меджибізька фортеця, монастирі в Летичеві, Кам'янець-Подільську дієцезію, Святотроїцький монастир, які можуть стати основою для формування духовних туристичних маршрутів. Створення

інформаційних центрів паломницького туризму сприятиме підвищенню міжрегіонального туристичного обміну.

Враховуючи територіальну концентрацію ресурсів і спеціалізацію, доцільно сформувати п'ять туристично-рекреаційні центрів області (3.4).

Таблиця 3.4

**Перспективи розвитку туристично-рекреаційних центрів
Хмельницької області**

Центр	Основна спеціалізація	Базові ресурси	Перспективні заходи розвитку
Кам'янець-Подільський	Історико-культурний, подієвий, екотуризм	Замок, каньйон р. Смотрич, музейна мережа	Розвиток міжнародних фестивалів, створення мультимедійного центру історії Поділля
Меджибіж–Летичів	Історико-релігійний, духовний туризм	Меджибізька фортеця, святині, заповідні території	Відновлення паломницьких маршрутів, створення духовно-туристичного комплексу
Сатанів–Гримайлів–Дунаївці	Курортно-рекреаційний	Мінеральні води, лісові масиви, екооселі	Розвиток санаторіїв, wellness-комплексів, еко-маршрутів
Хмельницький–Старокостянтинів	Подієвий, гастрономічний	Фестивалі, ярмарки, гастромаршрути	Створення гастротуристичного бренду «Смак Поділля»
Шепетівка–Ізяслав–Нетішин	Природно-рекреаційний, активний туризм	Ліси, водойми, заповідники, річка Горинь	Розвиток веломаршрутів, водного туризму, еко-таборів

Джерело: розроблено автором

Формування системи туристсько-рекреаційних центрів із чіткою спеціалізацією створює умови для просторової організації туристичного середовища області, підвищує інвестиційну привабливість та дозволяє ефективно використовувати місцевий ресурсний потенціал. Збалансоване поєднання природних, культурних та інфраструктурних складових забезпечить довгострокову стійкість туристичної діяльності, сприятиме децентралізації туризму та формуванню конкурентного бренду «Туристична Хмельниччина».

3.2. Обґрунтування перспективних спеціалізацій туристично-рекреаційної діяльності та формування туристично-рекреаційних центрів у Хмельницькій області

Рациональне використання природно-рекреаційного потенціалу є одним із ключових чинників забезпечення сталого розвитку туризму та підвищення якості життя населення. Для Хмельницької області, яка поєднує унікальні природні ландшафти, цілющі ресурси та історико-культурну спадщину, актуальним завданням є формування цілісної системи управління рекреаційною діяльністю на основі принципів збалансованого природокористування, інноваційності та інтеграції місцевих громад у туристичний процес.

Вдосконалення принципів і методів рекреаційної діяльності має спиратися на такі основоположні концептуальні засади:

1. Принцип екологічної збалансованості – передбачає узгодження інтенсивності туристичного навантаження з екологічною стійкістю природних систем Подільських Товтр, лісових масивів Малого Полісся та берегових зон Дністра.
2. Принцип територіальної диференціації – визначає доцільність спеціалізації окремих рекреаційних зон за видами туризму (оздоровчий, екологічний, спортивний, пізнавальний).
3. Принцип кластерного управління – забезпечує інтеграцію суб'єктів туристичного ринку, органів влади та громад у єдиний простір взаємодії з метою підвищення ефективності використання ресурсів.
4. Принцип інноваційності – орієнтує на впровадження цифрових платформ управління рекреаційними потоками, використання систем GIS-моніторингу та мобільних додатків для туристів.
5. Принцип партисипативності – передбачає активну участь місцевих громад у плануванні та реалізації проєктів розвитку рекреаційних територій.

На основі цих принципів пропонується реалізувати комплекс проєктів оптимізації рекреаційної діяльності Хмельницької області, який включає чотири стратегічні напрями (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Проєкти вдосконалення рекреаційної діяльності та розвитку природно-рекреаційного потенціалу Хмельницької області

Назва проєкту	Основна мета	Основні заходи	Очікувані результати
ЕкоБаланс Поділля	Забезпечення сталого використання природних рекреаційних ресурсів	Екологічне зонування територій; створення реєстру рекреаційних земель; відновлення деградованих територій	Зменшення екологічного навантаження, підвищення якості природних рекреаційних ресурсів
Smart-Recreation Хмельниччини	Цифровізація управління рекреаційною сферою	Впровадження електронної системи бронювання, аналітичних панелей моніторингу потоків, мобільного застосунку «Visit Khmelnytskyi»	Оптимізація туристичних потоків, зростання доступності послуг, покращення управлінських рішень
Green Routes Network	Розвиток мережі екологічних і тематичних туристичних маршрутів	Створення вело- та піших маршрутів у Товтрах і вздовж Дністра; маркування екостежок; розвиток зелених садиб	Підвищення привабливості екотуризму, розширення географії туристичних потоків
Wellness-Кластер «Подільські мінеральні води»	Раціональне використання мінеральних джерел і санаторних потужностей	Реконструкція санаторіїв у Сатанові, Полонному; створення SPA-комплексів; сертифікація лікувальних ресурсів	Зростання експорту оздоровчих послуг, підвищення інвестиційної привабливості регіону

Джерело: розроблено автором

З метою систематизації процесів управління рекреаційною діяльністю доцільно розробити схему оптимізації формування та використання природно-рекреаційного потенціалу області (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Складові моделі оптимізації рекреаційної діяльності
в Хмельницькій області**

Напрями складових	Їх наповнення
1. Аналіз ресурсної бази	• інвентаризація природних, культурних та історичних ресурсів;
	• оцінка рекреаційної місткості територій;
	• аналіз інфраструктури та доступності;
	• визначення екологічних обмежень та ризиків.
2. Визначення пріоритетних зон	• ранжування територій за рекреаційним потенціалом;
	• оцінка можливостей для різних видів рекреації;
	• просторове зонування за принципом сталого використання;
	• формування кластерів розвитку.
3. Розроблення проєктів розвитку	• створення концепцій рекреаційних продуктів;
	• планування інфраструктурних інвестицій;
	• обґрунтування фінансових та організаційних моделей;
	• визначення партнерств (державних, приватних, громадських).
4. Інтеграція цифрових інструментів управління	• впровадження ГІС-моніторингу територій;
	• цифрові платформи для туристів та інвесторів;
	• системи онлайн-бронювання і навігації;
	• використання аналітики даних та прогнозних моделей.
5. Моніторинг та оцінювання ефективності	• відстеження стану ресурсів і навантаження на території;
	• аналіз туристопотоків і економічних показників;
	• оцінка впливу проєктів на місцеві громади;
	• екологічний аудит і контроль чинників ризику.
6. Зворотний зв'язок і корекція програм	• отримання відгуків від туристів, бізнесу та громад;
	• корегування проєктних рішень за результатами моніторингу;
	• адаптація до змін у попиті й зовнішніх умовах;
	• формування оновлених стратегічних сценаріїв розвитку.

Джерело: розроблено автором

Запропонована модель оптимізації рекреаційної діяльності в Хмельницькій області ґрунтується на поетапній трансформації територіального рекреаційного потенціалу в ефективні форми використання через комплекс управлінських, інноваційних та моніторингових рішень. Першим ключовим етапом є аналіз ресурсної бази, який передбачає всебічну інвентаризацію природних, культурних та інфраструктурних активів регіону. На цьому етапі визначаються фактичні можливості територій, оцінюється їх рекреаційна місткість та окреслюються екологічні обмеження, що формують підґрунтя для подальших рішень.

На основі зібраних даних відбувається визначення пріоритетних зон, що включає ранжування територій за силою рекреаційного потенціалу та їх придатністю для різних видів відпочинку: оздоровчого, пізнавального, екологічного, спортивного тощо. Формується система просторового зонування, яка забезпечує збалансоване навантаження та сприяє створенню рекреаційних кластерів як локальних точок зростання.

Наступним елементом моделі є розроблення проєктів розвитку, спрямованих на формування конкурентоспроможних рекреаційних продуктів. У цьому контексті визначаються інвестиційні пріоритети, прораховуються організаційні та фінансові моделі, формуються партнерства між владою, бізнесом та громадами. Проєктний підхід дозволяє забезпечити системну зміну якості рекреаційної інфраструктури та послуг.

Важливою складовою сучасного управління рекреаційними територіями є інтеграція цифрових інструментів, зокрема використання ГІС-технологій для моніторингу територій, створення онлайн-платформ для туристів і потенційних інвесторів, а також застосування інструментів аналітики даних для прогнозування потоків, оцінки ризиків і моделювання сценаріїв розвитку. Це забезпечує прозорість, ефективність і адаптивність управлінських рішень.

Етап моніторингу та оцінювання ефективності спрямований на відстеження результативності реалізованих заходів. Він охоплює аналіз туристопотоків, фінансових показників, соціально-економічних ефектів для громад, а також оцінку екологічного навантаження на території. Регулярний аудит дає змогу ідентифікувати вузькі місця та кліматичні, інфраструктурні або управлінські ризики.

Фінальним елементом є зворотний зв'язок і корекція програм, що забезпечує адаптивність моделі до динаміки попиту, змін у зовнішньому середовищі та нових можливостей. Отримання відгуків від туристів, локального бізнесу та громад дозволяє оперативно коригувати проєкти,

оновлювати стратегічні пріоритети та підтримувати сталість розвитку рекреаційної системи області.

Таким чином, модель оптимізації рекреаційної діяльності виступає комплексним управлінським інструментом, що поєднує аналіз, стратегічне планування, інноваційні технології та систему постійного контролю. Її застосування сприяє формуванню конкурентоспроможного рекреаційного середовища Хмельницької області, зміцненню регіональної економіки та підвищенню якості туристичних послуг.

Запропоновані проєкти створюють підґрунтя для переходу рекреаційної системи Хмельницької області від екстенсивної до інноваційно-оптимізованої моделі розвитку. Їх реалізація забезпечить підвищення рівня конкурентоспроможності регіону, ефективне використання природних ресурсів, розширення сфери зайнятості в туризмі та формування позитивного іміджу області як екологічно безпечної та привабливої дестинації.

Ефективна територіальна організація рекреаційних зон є ключовим чинником раціонального використання природно-рекреаційного потенціалу регіону, підвищення туристичної привабливості території та забезпечення збалансованого розвитку суміжних галузей. Для Хмельницької області, що вирізняється значним ландшафтним, історико-культурним і природно-оздоровчим потенціалом, особливої актуальності набуває необхідність науково обґрунтованого підходу до компонування, просторової структури та функціонального зонування рекреаційних територій.

Основним завданням сучасної регіональної політики у сфері туризму є створення цілісної системи рекреаційних центрів і підзон, які б поєднували природні ресурси, транспортну доступність, культурні об'єкти та інфраструктурні можливості. Таке компонування дозволить не лише збільшити туристські потоки, а й забезпечити оптимальне навантаження на природні екосистеми. Концептуальні принципи просторової організації рекреаційних зон:

1. Збалансованість – гармонійне поєднання природних, економічних і соціальних складових при формуванні туристичних територій.

2. Функціональна спеціалізація – визначення провідного напрямку розвитку кожної зони (оздоровчий, екологічний, спортивно-пригодницький, культурно-пізнавальний, подієвий туризм).

3. Інтегрованість – поєднання рекреаційних зон із транспортною, сервісною та інформаційною інфраструктурою області.

4. Доступність – забезпечення зручного сполучення між основними туристичними центрами через мережу доріг, веломаршрутів, екостежок.

5. Екологічна безпека – обмеження інтенсивного освоєння територій із високою природною цінністю та створення буферних зон охорони.

Таблиця 3.7

Пропозиції щодо територіальної організації рекреаційних зон Хмельницької області

Назва рекреаційної зони	Територіальне розташування	Основна спеціалізація	Основні ресурси	Пропоновані напрями розвитку	Назва рекреаційної зони
Кам'янець-Подільська туристично-історична зона	Кам'янець-Подільський, Хотинська громада	Історико-культурний, подієвий, екотуризм	Кам'янецька фортеця, каньйон р. Смотрич, фестивалі, старе місто	Розвиток фестивального туризму, створення «Інтерактивного історичного парку Поділля»	Кам'янець-Подільська туристично-історична зона
Сатанівсько-Гуменцівська рекреаційно-оздоровча зона	Сатанів, Гуменці, Городоцький район	Оздоровчий, санаторно-курортний	Мінеральні води, кліматичні ресурси, лісові масиви	Розбудова Wellness-кластеру «Мінеральні джерела Поділля», сертифікація лікувальних ресурсів	Сатанівсько-Гуменцівська рекреаційно-оздоровча зона
Дністровська природно-рекреаційна зона	Берегова лінія Дністра (с. Устя, с. Рудківці, Новоушицька громада)	Екотуризм, водний, активний туризм	Водосховище, ландшафти каньйону, біорізноманіття	Створення мережі кемпінгів, водних маршрутів, зон короткочасного відпочинку	Дністровська природно-рекреаційна зона
Північна екологічна зона Малого Полісся	Ізяславський, Шепетівський райони	Екотуризм, науково-пізнавальний	Ліси, болота, заказники, озера	Формування еколого-освітніх центрів, еко-стежки, еко-маршрути «Таємниці Полісся»	Північна екологічна зона Малого Полісся

Джерело: розроблено автором

Далі сформуємо модель територіального зонування рекреаційного простору Хмельницької області (рис. 3.2).

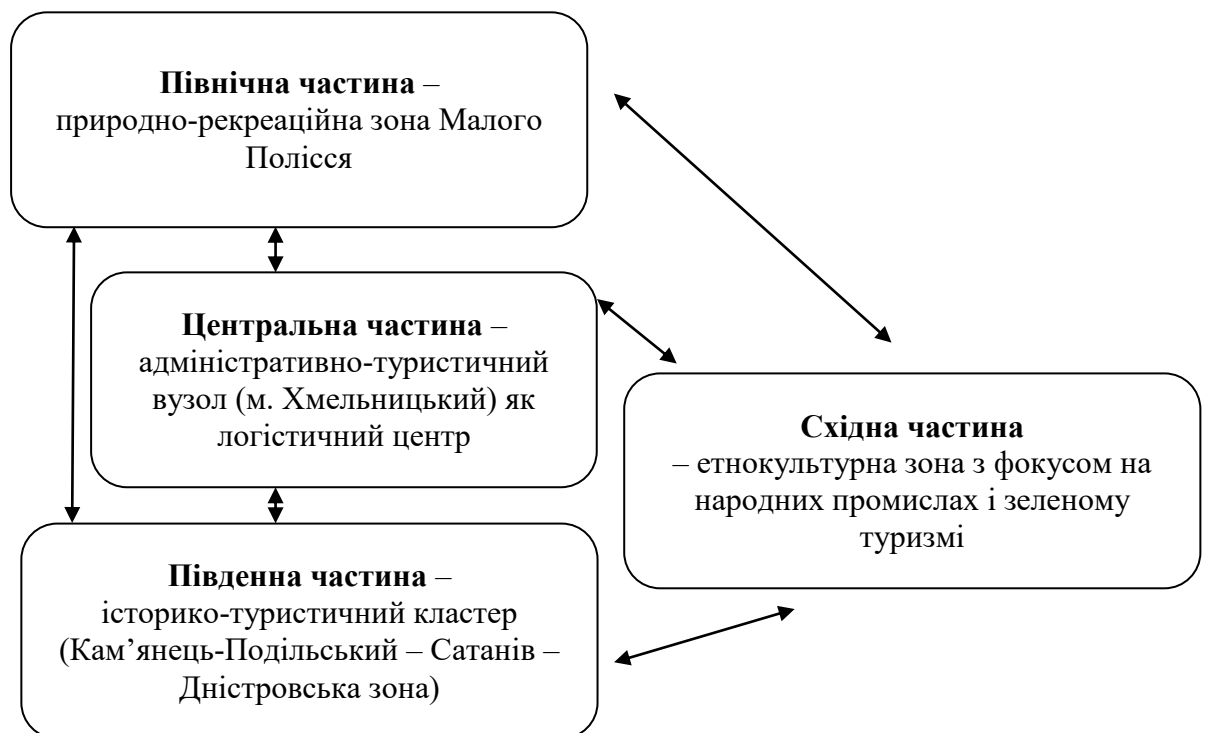

Рис. 3.2. Модель територіального зонування рекреаційного простору
Хмельницької області

Джерело: розроблено автором

Отже, в моделі територіального зонування рекреаційного простору Хмельницької області представлені:

- Центральна частина – адміністративно-туристичний вузол (м. Хмельницький) як логістичний центр;
- Південна частина – історико-туристичний кластер (Кам'янець-Подільський – Сатанів – Дністровська зона);
- Північна частина – природно-рекреаційна зона Малого Полісся;
- Східна частина – етнокультурна зона з фокусом на народних промислах і зеленому туризмі.

Реалізація запропонованої моделі компонування та зонування рекреаційного простору дозволить створити інтегровану територіальну систему туризму Хмельницької області, у якій поєднуюватимуться природна цінність, культурна спадщина й сучасна інфраструктура. Такий підхід забезпечить ефективне використання ресурсного потенціалу, підвищить рівень інвестиційної привабливості регіону та сприятиме переходу до сталого розвитку сфери туризму.

Висновки до розділу 3

На основі результатів аналізу обґрунтовано комплекс практичних напрямів оптимізації туристичного використання природних ресурсів Хмельниччини, серед яких ключовими є: 1) створення туристичних кластерів і рекреаційних зон на базі природних територій – зокрема, кластерів «Подільські Товтри», «Бакота», «Кам'янець-Подільський»; 2) розроблення проєктів територіального планування з урахуванням екологічних обмежень, охорони ландшафтів і розвитку транспортної доступності; 3) розвиток інфраструктури зеленого туризму – еко-садиб, кемпінгів, веломаршрутів, центрів активного відпочинку; 3) впровадження цифрових технологій (туристичні карти, онлайн-гайди, навігація, цифрові бренди дестинацій); 4) підвищення ролі місцевих громад у плануванні та реалізації туристичних проєктів, що сприятиме соціальній стабільності та збереженню природної спадщини.

Узагальнено, що ефективне використання природного потенціалу можливе лише за умови інтегрованого управління, співпраці влади, бізнесу та громадськості, а також дотримання принципів сталого природокористування.

Реалізація запропонованих стратегічних заходів дозволяє створити комплексну систему управління туристичними ресурсами Хмельницької

області, яка поєднує збереження природного середовища, розвиток культурно-історичної та подієвої складової туризму, модернізацію інфраструктури та підвищення якості обслуговування. Такий підхід сприятиме нарощуванню площі природно-заповідного фонду, розширенню мережі музеїв і заповідників, зростанню туристичних потоків та доходів від туризму, що забезпечить довгострокове підвищення конкурентоспроможності регіону та стале використання його ресурсного потенціалу до 2030 року.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У процесі дослідження з'ясовано, що природний туристичний потенціал є системним інтегратором природних, соціально-економічних та культурних ресурсів, який визначає рівень туристичної привабливості території та її конкурентоспроможність у національному й міжнародному масштабах.

Наукове осмислення категорії «туристичний потенціал» дало підстави трактувати її як сукупність наявних і потенційно придатних для використання природних, історико-культурних, соціально-економічних та організаційних ресурсів, які можуть бути залучені у сферу туризму для задоволення рекреаційних потреб населення та забезпечення сталого розвитку регіону.

Уточнено, що природний туристичний потенціал є базовою складовою загального потенціалу території. Його формування зумовлюється поєднанням природно-географічних, екологічних, соціально-економічних, інфраструктурних та інституційних факторів. Найбільш значущими серед них є стан довкілля, рівень розвитку інфраструктури, ефективність управління природокористуванням і ступінь екологічної свідомості населення.

Доведено, що природний туристичний потенціал виконує низку важливих функцій: охоронно-рекреаційну, пізнавально-освітню, економічну та соціокультурну, які забезпечують баланс між економічною вигодою та екологічною стабільністю. Це дозволяє розглядати його не лише як ресурсну базу туризму, а й як інструмент реалізації принципів сталого розвитку територій.

Проведений аналіз показав, що у 2019–2024 рр. туристична галузь Хмельницької області розвивалася нерівномірно під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників – насамперед пандемії COVID-19, воєнного стану та трансформації споживчих пріоритетів. Попри ці виклики, у регіоні

збереглася позитивна тенденція до розширення внутрішнього туризму та зростання ролі природоорієнтованих видів відпочинку.

За цей період: 1) відзначено поступове зростання кількості внутрішніх туристів, особливо у 2023–2024 рр., що свідчить про переорієнтацію населення на безпечніші внутрішні DESTИНАЦІЇ; 2) структура туристичних потоків змінилася на користь в'їзного та сільського туризму, який активно розвивається у Кам'янець-Подільському, Старокостянтинівському та Полонському районах; 3) у сфері розміщення спостерігається збільшення частки малих сімейних готелів, садиб зеленого туризму та еко-будинків, що відповідає загальноєвропейським трендам сталого туризму; 4) підприємства ресторанного господарства розширили пропозицію локальної кухні, формуючи гастрономічну ідентичність Поділля; 5) інвестиційна активність у галузі залишалася помірною, однак орієнтованою на відновлення рекреаційної інфраструктури, модернізацію санаторно-курортних закладів та розвиток цифрового маркетингу DESTИНАЦІЙ.

Разом з тим, виявлено низку проблем, що стримують розвиток галузі: недостатній рівень координації між органами влади та бізнесом, обмеженість інвестицій у туристичну інфраструктуру, слабка промоція регіональних природних ресурсів, а також недосконалість статистичного обліку у сфері туризму. Отже, аналітична частина засвідчила наявність значного, але недовикористаного природного потенціалу Хмельниччини, особливо у частині розвитку еко-, агро-, активного та рекреаційно-оздоровчого туризму.

Відповідно до результатів аналітичного дослідження запропоновано низку практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності використання природного потенціалу в туристичній діяльності регіону: 1) обґрунтування перспективних спеціалізацій туристично-рекреаційної діяльності. Доцільним є формування туристичних кластерів за природно-територіальним принципом: «Подільські Товтри» – центр екологічного, геологічного та науково-пізнавального туризму; «Кам'янець-Подільський» –

історико-природний кластер із фокусом на культурній спадщині та активному відпочинку; «Бакота» – центр водно-рекреаційного та оздоровчого туризму; 2) оптимізація рекреаційної діяльності. Пропонується впровадження принципів екологічного зонування територій, розвиток інфраструктури з урахуванням ландшафтної чутливості, створення системи екологічного моніторингу, а також запровадження практики «зелених» сертифікатів для підприємств готельно-ресторанного бізнесу; 3) компонування та територіальна організація рекреаційних зон. Необхідно розробити проекти територіального планування, які б передбачали створення мережі еко- та рекреаційних парків, туристичних маршрутів, центрів активного відпочинку. Особливу увагу слід приділити розвитку транспортної доступності природних об'єктів, цифровій навігації та брендингу територій; 4) інноваційне управління природним потенціалом. Доцільним є створення регіонального «Центру розвитку сталого туризму», який би координував діяльність суб'єктів ринку, формував базу даних туристичних ресурсів, залучав грантове фінансування і забезпечував підготовку фахівців у сфері природоорієнтованого туризму; 5) маркетинг і міжнародне позиціонування. Розвиток бренду «Екотуризм Поділля» сприятиме формуванню позитивного іміджу області як екологічно безпечної дестинації з багатими природними ресурсами та автентичними культурними традиціями.

Результати дослідження свідчать, що туризм на основі природного потенціалу є потужним інструментом диверсифікації економіки Хмельницької області та важливим фактором підвищення її інвестиційної привабливості.

Реалізація запропонованих стратегічних напрямів сприятиме: збільшенню частки туризму у структурі валового регіонального продукту; створенню нових робочих місць у сільській місцевості; покращенню екологічного стану природних територій; підвищенню якості життя населення та формуванню

позитивного іміджу регіону на національному і міжнародному рівнях. Таким чином, комплексний підхід до використання природного потенціалу в туризмі забезпечує не лише економічну вигоду, але й соціальну стабільність та екологічну стійкість розвитку територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко, І., Охріменко, А. (2025) Економіко-правові засади розвитку туристичного потенціалу України в умовах поствоєнної трансформації. Харків: Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки), 2025, №2, С.137-141 URL: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/342963/330902>
2. Баженова С. Е. Сучасний стан туристичної галузі в Хмельницькій області. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету І. Огієнка. Економічні науки. 2013. Вип. 8. С. 314-315
3. Баженова, С. Е. (2013). Релігійний туризм: християнські святині Хмельниччини. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2013 (7). С. 117-119
4. Білецька, Г. А. Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області. Вісник Хмельницького національного університету 2010, № 1, Т. 2. С. 245-247
5. Бондаренко, М. П. (2011). Туристичний сектор економіки України: реальності та перспективи. Економіка і прогнозування. 2011. (1), С. 104-119.
6. Бут, Т. Виявлення проблем та післявоєнне відновлення туризму в Україні. Менеджмент та підприємництво: тенденції розвитку, 2024, 1(27). С. 32-43. URL: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2024-1/27-03>.
7. Буторіна, В. Б. Сучасні тенденції діяльності підприємств туристичної сфери України та Хмельницької області. Хмельницький: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент, (19). С. 57-60.
8. Горин Г.В. Рекреаційно-туристичний потенціал західного регіону України у контексті транскордонного співробітництва. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. вип. 2(106). С.171-178.

9. Гуменюк О. В. Особливості туризму Хмельницької області: Київ. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. С. 146-149.
10. Даниліна, С. О., Коцюрубенко, Г. М., Шикіна, О. В. Фінансово-економічні наслідки пандемії для світової туристичної галузі. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 2020. 52(1). С. 29–34. URL: <https://doi.org/10.32843/bses.52-4>
11. Державне агентство розвитку туризму України. URL: <https://www.tourism.gov.ua/>
12. Дащук Ю.Є. Рекреаційний потенціал регіону як об'єкт наукових досліджень. Харків: Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки. 2012. вип.126.
13. Демчук М. Кластерна модель розвитку туризму на основі природного потенціалу. Львів: Регіональна економіка. 2023. №2.
14. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/254/254.pdf
15. Долинська, О. О. Сільський туризм Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку. Одеса: Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. 2021. 26(1 (38)). С.105-116.
16. Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні. Hotel & Destination Consulting. URL: <https://nto.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ebrd-tourismroadmap.pdf>
17. Економічна статистика / Туризм. Головне управління статистики у Хмельницькій області. URL: http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tur/tp_r.htm.
18. Задворний, С. І. Територіальна організація культурно-мистецької сфери регіону (на матеріалах Хмельницької області): автореф. дис. канд. геогр. наук: Львів, 2016. 24 с.

- 19.Зарубіна, А. В., Сіра, Е. О., Демчук, Л. І. (2022). Особливості туризму в умовах воєнного часу. Одеса:Економіка та суспільство. 2022. №41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1543/1484>
- 20.Знайомство з Хмельниччиною:найбільший національний парк у Європі. «Подільські Товтри». Хмельницька обласна рада. URL: https://km-oblrada.gov.ua/znajomstvo-z-hmelnichchynoyunajbilshyj-naczionalnyj-park-u-yeuropi-podilski-tovtry/?utm_source=chatgpt.com
- 21.Коваль, І. Екотуризм у системі природокористування регіонів України. Географія та туризм. Київ: Киевский національний університет имени Тараса Шевченко. 2023. №65.
- 22.Коваль, Л. М., Церклевич, В. С., Горун, М. В. (2014). Сакрально-релігійний туризм на Хмельниччині: надбання історико-архітектурної спадщини. Географія та туризм. Київ: Киевский національний університет имени Тараса Шевченко. 2014. №27. С.119-129.
- 23.Костюк О.М. Туристичні ресурси і розробка туру Хмельницькою областю. URL: <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
- 24.Кравець О. (2020). Інфраструктурні чинники конкурентоспроможності туристичних дестинацій. Бізнес Інформ. Харків: ФОП Рубашкін Д. Ю. 2020. №5.
- 25.Лущик М. Функціонування туристичного сектору Хмельницької області в сучасних умовах. Вісник Хмельницького національного університету 2022. 304(2(1), С. 90-100. URL: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-11](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-11)
26. Мазур Ю. В. Особливості проектної діяльності з розвитку сільського зеленого туризму на прикладі Староушицької територіальної громади Хмельницької області: Магістерська робота: (073 «Менеджмент»). Український католицький університет. Кафедра управління та організаційного розвитку. Львів: УКУ. 2021. 96 с.

- 27.Мариняк, Я., Стецько, Н. Соціально-економічний аналіз туристичних підприємств Західного регіону України. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2019. № 2. С. 84-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUg_2019_2_12
- 28.Мельник І. Екологічні аспекти сталого туризму в регіональному вимірі. Економіка і держава, Київ: ТОВ «ДКС центр». 2022. №11.
- 29.Муска К.К. Теоретичні підходи до розуміння сутності дефініцій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал». Глобальні та національні проблеми економіки. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. Вип. 21. С. 521–526.
30. Непочатенко, В. О. Covid-19 і туризм: аналіз ситуації та економічні шляхи виходу з кризи. Ефективна економіка. 2020 (7). URL: <http://economy.nayka.com.uaop=1&z=8079> <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.52>
- 31.Огієнко А.В., Огієнко М.М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. Проблеми системного підходу в економіці. Київ: Державний університет «Київський авіаційний інститут». 2020. Вип.1(75). С.31-37. DOI: 10.32782/2520-2200/2020-1-5.
32. Опря, Б. О. Проблеми реалізації туристичного та історичного потенціалу Хмельниччини. Гілея: науковий вісник, (150 (1)), 2019. С. 99-102.
33. Офіційний веб-сайт Хмельницької обласної державної адміністрації URL: <http://adm.km.ua>
34. Охріменко А.Г. Національна туристична система : монографія / А. Охріменко. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 592 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjkwMjQ=/3fb6bbc22e957eac8cdde9fb1b0b7bb3.pdf>
35. Охріменко А.Г., Антоненко І.Я. Резильєнтність туристичного потенціалу у контексті геоekonomіки та інноваційного розвитку: імперативи для

- України. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки). 2024. №6. С.82-87. URL: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/341489> doi: 10.20998/2519-4461.2024.6.104
36. Павлюк С.І. Стан розвитку галузі туризму в умовах війни та перспективи відновлення. Економіка та суспільство. 2025. №7. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-169>
- 37.Пасека, О. Рекреаційно-оздоровчі ресурси як складова сталого туризму. Хмельницький: Вісник Хмельницького національного університету. Серія: «Економічні науки». 2021. №4.
38. Пасека, С., Джумурат, В. Теоретичні засади дослідження туристичного потенціалу території. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. 2023. 322(5), С. 42-49. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-6>
39. Перспективи розвитку туризму Хмельницької області. URL: <http://tourism-book.com/books/book-42/chapter-1451/>
- 40.Печенюк, А. В., Печенюк, А. П. (2017). Формування регіональної ренти сільського зеленого туризму. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2017. Вип. 23(1). С. 101-104 . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_23%281%29__24
41. Поліщук, В. С. Економічна доцільність розвитку туристичної індустрії Хмельниччини. Економіка міста та урбаністика: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (23 березня 2018 р.). Київ.: КНЕУ, 2018. 303 с.
42. Роїк, О. Р., Недзвецька, О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2022. №46, С. 11–15. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>

43. Савчук В. Природно-ресурсний потенціал регіонів України у контексті розвитку туризму. Вісник географічного товариства України. 2021. №2.
44. Самодай, В., Левковська, Ж. Характерні особливості туристичного потенціалу України. Економіка та суспільство. 2023. №53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-30>
45. Стратегічна Дорожня карта. Відновлення малого та середнього бізнесу у секторі туризму та гостинності в 2023–2033 роках. Розроблено на замовлення Національної туристичної організації України за підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України». ГС «НТОУ». Київ. 2024
46. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021-2027 роки URL: <https://www.adm-km.gov.ua/wpcontent/uploads/2021/04.pdf>.
47. Ткаченко Т.І., Соколова К.О. Теоретичні аспекти формування туристичного потенціалу підприємств. Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Економіка». 2011. вип.1. С.107-112.
48. Уварова Г.Ш., Кучеренко В.С. Використання рекреаційно-туристичних ресурсів України на сучасному етапі. Рекреаційні ресурси та послуги гостинності в регіонах України: зб. наукових праць. Черкаси : ЧНУ. 2017. С. 34–39.
49. Хмельниччина туристична : історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку : [колективна монографія] / за ред. С.А. Копилова (гол. ред.), С.Е. Баженової (наук. ред.)). – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Розділ 7. С. 120-149.
50. Царук, В. В. (2023). Туризм в Україні в умовах воєнного стану – проблеми відновлення та пошуку нових моделей управління. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування, 2023. №4, С.15–24. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.4.3>

51. Шабаліна Н.В., Власов В.С. Еволюція уявлень про туристично-рекреаційний потенціал як основу формування і розвитку туристично-рекреаційних систем. Туризм і рекреація: фундаментальні та прикладні дослідження : зб. праць міжн. наук. конф. Харків, 2008. 399 с.
52. Шило, Д. Ю. Інфраструктурне забезпечення розвитку туризму у Хмельницькій області. Полтавський університет економіки і торгівлі. Полтава, 2020 URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9675/1/Shylo_Dmytro_Yuriiovich-T-41-1.pdf
53. Яковчук О.В. Оцінка туристичного потенціалу України. Географія та туризм : науковий збірник / ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. Київ: Альтпрес, 2010. Вип. 10. С. 57–65.
54. Ashley, C., De Brine, P., Lehr, A., & Wilde, H. (2007). The role of the tourism sector in expanding economic opportunity. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
55. Bosovska M., Boiko M., Bovsh L., Okhrimenko A. and Vedmid N. Foresight (prevision) of development of the tourist system in Ukraine. Problems and Perspectives in Management, 2023. 21(4), Pp. 696-712. doi:10.21511/ppm.21(4).2023.52.
56. Chaikovska O. V., Chaikovskiy O. V. The weekend tour as the prospective trend of rural development. Подільський вісник: сільське господарство, 65 техніка, економіка. Випуск 1 (42) 2024 Економіка. С. 64-68
57. Dzhumurat V. M. Economic and Legal mechanisms of the development of the tourist potential of the country. Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки) № 3 (52), 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/2519-884X-2024-52-2>
58. Hrytsku, V., & Abram, A. Дитячо-юнацький туризм у Хмельницькій області: історія становлення та сучасний стан. Вісник Львівського університету. Серія географічна, (43). 2013. № 43 URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/geography/article/view/1594>

59. Ivanyshyn, V., Bialkovska, O., Chaikovskiy, O. and Semenyshyna, I. (2022). Assessment of Reserved Areas for Sustainable Ecotourism in Khmelnytskyi region, Ukraine. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 5(4): 52-65. URL: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.050404>
60. Mazaraki, A., Boiko, M., Bosovska, M., Okhrimenko, A. and Antoniuk K. The rating of Ukraine's regional tourist systems according to their investment potential. *Problems and Perspectives in Management*, 2022, 20(3). Pp.43-61. URL: [doi:10.21511/ppm.20\(3\).2022.04](https://doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.04)
61. PoiData. Скільки туристичних агентств є в Хмельницькій області, Україна? PoiData.io. URL: https://www.poidata.io/report/tour-agency/ukraine/khmelnytskyi-oblast?utm_source=chatgpt.com
62. YouControl. URL: <https://catalog.youcontrol.market/79.12/khmelnytska-oblast>
63. Zabaldina Y., Dvorska I. Anti-crisis adaptation of the Ukrainian tourism industry. *Scientia Fructuosa*. 2024. № 4. P. 121-140. URL: [https://doi.org/10.31617/1.2024\(156\)07](https://doi.org/10.31617/1.2024(156)07)